

ԱՍ. ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊՈՆԶԻԱՅԻՑ

Տպագրության ներկայացվող բանաստեղծությունների այս շարքը քաղված է ՀՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերից: Դրանք բոլորն էլ տպագրվում են առաջին անգամ:

Այս բանաստեղծությունների ամենամեծ արժանիքը՝ նրանց բովանդակությունն է:

Հակոբ Ակնեցին (XVII դար) նկարագրում է թուրք բռնակալ Սուլթան-Մուրադի հրամանով Կոստանդինուպոլսից արտաքրված հայերի, հույների և այլ ազգերի ծանր վիճակը: Լինելով արտաքրվողների քարավանում, նա, որպես ականատես, ցույց է տալիս հատկապես հայ գաղթականության տառապանքները, զոհերը և տարբեր աշխարհներ ցրել գալը:

Ջուղահայ անվանի աշուղ Բաղեր Օղլի Ղազարը (XVIII դ.) ցույց է տալիս պարսիկ բռնակալ Նադիր Շահի բարբարոսությունները, նրա նշանակած բազմաթիվ, ծանր հարկերը և ժողովրդի սարկական վիճակը: Բաղեր Օղլին ևս, Հակոբ Ակնեցու նման, նկարագրում է նաև ուրիշ ազգերի կրած նույն անլուր հալածանքները. ուստի, թվելով Նադիր Շահի դաժանությունները, նա գրում է.

«...Ուզում այ շալ ու մահուդն,
Կտրում այ աշխարհիս ումուդն,
Թուրքին ու խային ու Զեուդն՝
Ողջին էլ դարբեղա՛ր այ ուզում:

Երկու անհայտ հեղինակներ (հավանաբար XVI—XVII դարերի) և Հակոբ Մսեցին (XVII դար) իրենց բանաստեղծություններին նյութ են դարձնում հայ ժողովրդի ներքին թշնամիներին: Նրանք կամ սար-

կազմի կամ անարդանքի կծու խոսքերով են պախարակում հոգևորականների և հարուստների ազանությունը, թալանը և բռնությունները:

Նազարեթը ողբում է հայ իշխանների լկախության պատճառով դժբախտացած «քոյր Շահանի» անտանելի վիճակը:

«Տաղ կւրնկին» ժողովրդական ծագում ունեցող և Հովսեփ ու Բարսեւակ երգիչների բանաստեղծությունների մեջ դրսևորված է պանդուխտ հայի դառն ու դժվար վիճակը և նրա կարտաք՝ հայրենի երկրի նկատմամբ:

Ոմն Հարություն (XVIII դար) նկարագրում է միջնադարյան դպրոցի սիմվոլ ֆալսախայի սարսափները՝ և իր փախուստը՝ վանական դպրոցից:

Կան նաև սիրո ու այլ թեմաներով հորինված երգեր էլ:

Իսկ Աղեքսանդր զրիչն, առաջինը լինելով մեր բանասիրության մեջ, XIX դարի սկզբներին, գրի է առնում ժողովրդական — հարսանեական մի եզակի «Ծառագովք» («Ծաղկոց»-ներից), որի հնությունը կրում է նախաքրիստոնեական դարերի կնիքը:

Այս բանաստեղծությունների հաջորդ կարևոր արժանիքներից կարելի է թվել հետևյալները.

Դրանցից շատերը հորինված են բանաստեղծական մեծ վարպետությունով, ժողովրդական պոետիայի անմիջական և բարբար ազդեցությամբ, միջնադարյան աշխարհիկ լեզվով, երբեմն էլ բարբառներով և ժողովրդի բառ ու բանով:

Դրանից մի քանիսի շնորհիվ մենք ծանոթանում ենք նաև այնպիսի բանաստեղծների հետ, որոնք մինչև օրս հայտնի չեն

եղել (Հակոբ Ակնեցի, Օքսուզ Ավետիք, Բարունակ, Հովսեփ, Հարություն և այլն):

Բանաստեղծություններից մի քանիսի մեջ գտնում ենք բանասիրական կարևոր տեղեկություններ, սրնցով լուսարանվում են իրենց հեղինակների կենսագրության հետ կապված որոշ խնդիրներ (տես ծանոթությունների մեջ):

* * *

Տպագրվող շարքի ուսումնասիրությունը դյուրացնելու նպատակով՝ բնագրերին կըցում ենք համառոտ ծանոթություններ, իսկ յուրաքանչյուր բանաստեղծության տակ (կամ ծանոթության մեջ) նշում ենք այն ձեռագրի համարը, թերթը և զրչության տարեթիվը, սրտեղից քաղված է ավյալ բանաստեղծությունը:

ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՐԿՈՒՆԻՆ, ՈՐ ՅԱՒՈՒՐՍ ՍՈՒԼՏԱՆ ՄՈՒՐԱՏԻ ԵՂԵԻ

Յայտնեմ ձեզ իրս ժամանակի,
 Որ կատարէր մերում ամի.
 Սուլտան Մուրադն, յազգէն տաճկի,
 Սուրկուն արար յԼստամպոլի:
 Արձակեցաւ պատերազմի՝
 Ձդէմս իւր եղեալ յարեկի,
 Ընդ հրապաշտ արքայն Պարսկի,
 Որ շահ նոցա Սեֆի ձայնի:
 Կեսարիայ երբ հասանի,
 Որ Կապադովկիայ անուանի,
 Կողմանս նորա հայեալ լինի,
 Գիւղս տալ ի յաւերի:
 «Ո՛ւր են, հարցեալ, մարդիք սորի,
 Որ շինութեամբ չէ այս տեղի».
 Նորա ետուն պատասխանի.
 «Գնացեալ, ասեն, յԼստամպոլի»:
 Բանս գրեաց ի հրովարտակի
 Առ պահապանն Բուզանդի,
 Ձի որք եկեալ յԱնատոլու՝
 Փութով ի տեղիսն առաքեսցի:
 Ի սուրհանդակ զհրովարտակն ետուն
 Եւ յԼստամպոլ փութացուցին,
 Առ պահապանն քաղաքին,
 Վաղ-վաղ կատարել զբանս զբին:
 Էր խայմախամ Պայրամ փաշան,
 Որ ունէր հուքմ և հրաման,
 Ձի վեղիրն ի մարտ էր ընդ ինքեան,
 Սայ էր կացեալ նորա փոխան:
 Հազար ութսուն և չորս թիւ[ն] էր,
 Մայիս ամսոյ տասն և ինն էր,
 Օրն չորէքշարթի անուանէր,
 Որ հրովարտակն նա հասանէր:
 Յորժամ որ նա զգիրն երաց,
 Ետես զպատճենն, որ կայր զբաժ,

Ասաց՝ որպէս իրք հրամայեաց,
 Մինչ ընդ թշնամիսն մարտ չէ մտած:
 Լինէր նմա զգիմի ունել,
 Պարտել զթշնամիսն և յազթել
 Եւ զալ յաթոռ իւրում նստել,
 Ապա թէ զայս բանս կատարել:
 Իսկ թագաւորն էր սաստիկ զբել,
 Ձբանքն չկարաց այլայլել,
 Շուտով զհրամանն ետ կատարել,
 Ձերեք ազն քաղքէն հանել:
 Հրաման արար մուշեհտիկի,
 Ազազակել մէջ քաղաքի,
 Մինչև քսան օր սր լինի,
 Բառասնամից եկեալ ոչ սք զացի:
 Գուժն ի բերան մուշեհտիկին,
 Ըստ կիտակուլ մարգարէին.
 Նա քարոզէր զբան արարչին,
 Սա՛ զհրամանս իւր արքային:
 Արեթացիքն, որ Հայք ասին,
 Եւ Սեմայ ազգին, որ Յոյնք լսին,
 Եւ Տաճիկք՝ զարմը Հազարին,
 Որք յարեկից եկեալ էին,—
 Յորժամ լուան ըզրօթն զայն,
 Միջարեկան ամենեքեան.
 Շուկայքն ամէն խափանեցան,
 Կրպակից զբունք փակեցան:
 Ելեալ յերկիրսն ցրուեցան
 Եւ ի գաւառս պանդխտացան,
 Որպէս երգէ մարգարէն այն,
 Դաւիթն՝ ընտրեալ աստուածաբան:
 Ձի բաժանեցան եզբարք-քըւերէ,
 Որոշեցան դուստրք—մօրէ,
 Ձատս կացին արք ի յարակցէ,
 Եւ բարեկամք՝ բարեկամէ:

Դասերք առ հարս իւրեանց լային,
 Թոռուք առ հանիկան ողբային.
 Քեք զինչ առնեմք յօտար երկրին,
 Որ զմեզ խարխուլ երկիր տանին:
 Զի մեք սնաք մէջ քաղաքի,
 Ոչ տեսաք զերես արեի,
 Որպէս ասորիմք զիւզամիջի,
 Որ և չգիտեմք զգործ երկրագործի»:
 Ծնողք յորժամ դայս լսէին,
 Սիրաքն առաւել ճմլէին,
 Որպէս քերչօք քերեալ մարմին,
 Քացախ արկղին վերայ վիրին:
 Զի էր կսկիծըն նոցա մին,—
 Որ բնակութեանց արտաքսէին,
 Յորժամ և դայս տեսանէին՝
 Եւս քան զևս մորմօքէին:
 Այլ և փեսայացուք բազումք կային,
 Որ հարսնացուքն յայլուստ էին,
 Սակս չզատելու միմիանց զնոսին,
 Զհարսանիսն աստ առնէին:
 Այսօր նոցա պսակ դնէին,
 Վաղիւ ճանապարհ ձգէին.
 Փոխան յուրախութեան տեղին՝
 Սգով ըզսիրտ նոցա լնուին:
 Հարսունքն՝ զքօղս պատառէին,
 Փեսայք՝ զթագս յերկրի հարին,
 Աղիողորմ կական բարձին,
 Զի ի սիրելեաց բաժան կացին:
 Եւ անարգել կանայք զհերս փետին,
 Արիւնախառն արտասուեցին,
 Հող զզլխով արկանէին,
 Զի զյուր երթալն ոչ գիտէին:
 Յըզի կանայք վայրս տային,
 Սարնդիայք զնոյն երկրորդէին,
 Ոմանք զմանուկս ձգէին,
 Ըստ հրամանի տեսան բանին:
 Զի ոմն երթայր Նիկամիդայ,
 Ոմն զնայր Բութանիայ,
 Ոմն ճեպէր Կեսարիայ,
 Այլք փութային Դադատիայ:
 Յեւզոկիայ և Սերաստիայ,
 Որ և միմիանց են մօտակայ,
 Ի Տիւրիկէ քաղաք որ կայ,
 Յերապօլիս և ի գիւղս նորա:
 Դարանաղեաց և յԵրզնէկան,
 Թէոդուպօլիս ևս զնան,
 Այլք՝ մեծ քաղաքն Բերիայն,
 Տիգրանակերտ՝ և Եղնիայն:

Դիւզք և քաղաք, որ հետ նոցին,
 Լցան նորա մեկնեքին,
 Այլ ճանապարհի թէ զինչ կրեցին՝
 Է՛ գիտելի ստեղծօղին:
 Շատք ցամաքով բնթանային,
 Եւ շատք՝ նաւով Պոնտոս զնացին.
 Որք ոչ տեսեալ զափըն ծովին՝
 Վարանէին վերայ նորին:
 Այնկոժմամք և տատանմամք
 Գնացեալ Պոնտոս հասանէին,
 Զնաւահանդիտան անդ առնէին,
 Անտի յերկիրսն ցրուէին:
 Իսկ ա՛ պատմէ զազէտ սոցին՝
 Ըզձովու և ըզցամաքին,
 Բայց թէ մաքուրն Երեմիայ,
 Որ ողբ երգէր յիսրայէլին:
 Յորոց միջոյ փրկեաց զիս տէր,
 Որ քաղղէացոց նման էր.
 Լեզու չբաւէ զազեսս պատմել,
 Զի տեսողաց սիրան ճմլէր:
 Զի ժամանակն էր Յունիսին,
 Որ տօթոյն կապարք հալէին.
 Հովանոցի կալ չկարէին,
 Զանարգելս ի տանց արտաքսէին:
 Ի մեր մեղաց ելեալ բանս այս,
 Զոր և խօսեցաւ Եսայիաս.—
 Որք փախիցեն ձերպս վիմաց,
 Անկցին զարձեալ ի խորս ստաց:
 Ծերսզ վիմաց էր մեզ Ըստամպուլ,
 Մեք բնակեաք արձակ և պաւլ,
 Զպահելով զտեսանն բան՝
 Ընկեց ի խորխորատ՝ և ի կաւլ:
 Զտակաւ բանիկս ի յոտ հանի
 Անիմաստ գպիրս Ակընցի,
 Զանունս յիշման չեմ արժանի,
 Այլ յառաջադրէն ծանխցի...¹

Զեւ. № 1113, թերթ՝ 209բ—211ա.
 Ժամանակ՝ 1648—1662 թվ.

¹ Սկզբի տները հորինված են ակրոստիխով.
 «Յակորբի է»:

Ծանոթություն.— Հակոբ Ակնեցին մեկն է վերե-
վում նկարագրված աղետից փրկվածներին: № 1113
ձեռագիրը, որում կա վերևի ողբը, Հ. Ակնեցու ինք-
նագիրն է: Այդտեղ հիմնականում ամփոփված են
մեկնություններ, որոնցից բացի՝ կան նույն Հ. Ակ-
նեցու մի քանի այլ գրությունները և հիշատակա-
գրությունները: Այսպես օրինակ.

ա) Թ. 113ա «Պատմութիւն յաղաղս աննելոյն
տանկաց զսուրբ Նիկողայոս եկեղեցին ի ձեռաց
հայոց...» (1627 թիվ):

բ) Թ. 116բ «Պատմութիւն նոր վկային Գրիս-
տոսի և սրբոյն Գարբիէլի» և այլն:

Դրանք նույն թեմային են վերաբերում, ինչին
նվիրված է ողբը, սակայն այստեղ հայերի կրած
այլ տառապանքներն են նկարագրված: Բոլոր զեպ-
քերին ահանատես հեղինակը ավել է կոնկրետ զեպ-
քերի նկարագրություններ:

Ինքը Հակոբ Ակնեցին ապրել է ժի: դարում:
Ձեռագրի 293բ թերթում կան որոշ ավյալներ իր
մասին, բայց դրանք չնչված են, ուր, ինչպես
երևում է, նշված են եղել իր ծնողները, կիներ, և
ուրիշ հարազատները. կարգացվում են Հովհաննես
և Մարտիրոս անունները: Այդ հիշատակարանի
ամենից պարզ կարգացվող տողերն են.

«Եղև ստացումն սորա ՌՂէ ամի, յորում յաւուրս
մեռաւ Սուլտան Իպրահիմն և նստաւ Սուլտան Մու-
համատն քաղաւօր յԼատամպալ:»

Հ. Ակնեցու ընդօրինակած ձեռագրից է նաև
№ 188 ձեռագիրը, որը շնայած իր բովանդակու-
թյամբ առանձին ուշագրավ արժանիքներ չունի,
բայց կարևոր է նրանով, որ նկարագրված է
զբոյն կողմից: Այսպիսով կարող ենք ասել, որ Հա-
կոբ Ակնեցին ոչ միայն բանաստեղծ է, ժամանակա-
գիր, գրիչ, այլև նկարիչ: № 118 ձեռագիրը նա ընդ-
օրինակել և զարդագրել է 1643 թվին Կ. Պոլսում:
Այս ձեռագիրն ուշագրավ է նաև յուր հիշատակա-

րանով և հիշատակագրութուններով (100ա, 449բ,
471բ, 515բ):

Հակոբ Ակնեցու մասին կարևոր տեղեկութուն-
ներ կան Տաշյանի կազմած ձեռագրաց ցուցակի
496-97 էջերում: Այստեղ նկարագրվող № 180 ձե-
ռագրի վրա 1647 թվին աշխատել է Հ. Ակնեցին՝
որպես վերանորոգող, կազմող, ծաղկող, թողնելով
այսպիսի տողեր.

«... Յիեցեղև զվերջի ստացող սորա և նորոգող զվե-
րայստացեալ զԱկրնցի նստի, և գրաւեստը հայրն՝
զմանաստի Վահեաս և զմայրն՝ զմանաստի Շաղատան,
և զգաւակսն իւր՝ զնամզուցեալսն առ ստոււած՝ զՅո-
վաննէսն, զՄիհրիչն, զՍտան և զԿեհրանիսն՝ զՅո-
վաննէսն, զՄարբան և զԿոչակիցն զԳոհարն և զամե-
նայն արեան մեծաւորսն:»

Այս հիշատակարանից տեղեկութուններ ենք
ստանում նրա հարազատների մասին: Բացի դրա-
նից, այդ հիշատակարանի միջոցով կարողանում
ենք մոտավոր դադափար կազմել նաև հեղինակի
ծննդյան տարեթիվը մասին: Եթե 1647 թվին նա
այդպիսի ընտանիք ուներ, ապա հավանաբար նա
պիտի ծնված լիներ 1600-ական թվերին:

Վերևում նշված «Պատմութիւն նոր վկային...
Գարբիէլի» վարքաբանությունը վերաբերում է 1662
թվի սեպտ. 17-ին: Նահատակը Գարբիէլ Ղալաթա-
ցին է, որին թուրքերը կախել են Կ. Պոլսում:
Հակոբն ահանատես է եղել այդ զեպքին (այդ վկա-
յաբանությունը ստված է «Շայոց նոր վկաներ»-ի
484-87 էջերում): Երևում է որ հեղինակը 1635
թվի «սուրկուն»-ից հետո վերադարձել է Կ. Պոլիս:

Այս բանաստեղծության մեջ նկարագրված է հայ
ժողովրդի միջնադարյան արյունատ պատմության
էջերից մեկը՝ որը տեղի է ունեցել 1635-1636
թվերին, թուրք-պարսկական պատերազմների պատ-
ճառով: (Որոշ մանրամասնություններ տես Չամչյան
«Պատմություն հայոց» Գ. 617-618: Ավելի մանրա-
մասն՝ Գաբ. Այվազովսքի «Պատմություն Օսմանյան
պետության» 1-88):

ՂԱԶԱՐ ԲԱՂԵՐ ՕՂԻԻ

Ի ՎԵՐԱՅ ՆԱԴԻԻՆ՝ ՎԱՍՆ ՏԱՌԱՊԵԱԼ ԱԶԴԻՆ ՀԱՅՈՅ

Աստուանձ, դու մեզ մին ճար արայ,
Շան՝ թամամ աշխարհն այ ուղում,
Աշխարհն քանդում՝ վարայ-վարայ,
Ողջ հազար-հազար այ ուղում:
Հազարով այ ուր մաթլապն,
Քաշում այ աստղին հասապն,
Յիրուր տալման չար քթարն,
Միջիցն զոփամբ այ ուղում:
Ուղի դովտարն յիմանայ,
Սափարն դար Հոռմաստանայ,
Չկուշտացաւ Հնդոտանայ,
Նոր լալ ու գոհար այ ուղում:

Լալ ու գոհար ու մարգարէն,
Կապում այ բարխանայ բարէն,
Մալն բշխէց կրեք տարէն,
Տասնէն չափ թօմար այ ուղում:
Թօմար-թօմար առում բարաթ,
Քանդում խօշնչին ըռանաթ,
Դէմն էլ առում այ մուստարաթ,
Դէմն էլ խունավար այ ուղում:
Խունավարին փարքանդ առում,
Մարդի զարդի չի յիմանում,
Յամէն տեղէ դուլ այ տանում,
Մին-մին էլ նօքար այ ուղում:

Ղուլի նօքարի չունի ֆրսաթ,
 էլ ոչ հալ կայ, էլ ոչ դուաթ,
 Ոչ պղինձ եթող, ոչ արկաթ,
 Բոլորում այ, ամէնն [այ] ուզում:
 Բոլորում այ, քաշում ուրն,
 Բընազամ դրայ շնուրն,
 Մէջ այ մտման, տալման թուրն,
 Բէզրաս խօշ քնար այ ուզում:

Ուզում այ շալ ու մահուզն,
 Կտրում այ աշխարհիս ու մուզն,¹
 Թուրքին ու թային ու Ջհուզն՝
 Ողջին էլ դարբէզար այ ուզում:

Ձեռ. № 5954, թերթ՝ 83ա-բ,
 ժամանակ՝ XVIII դ.

ՂԱԶԱՐ ԲԱՂԵՐ ՕՂԼԻ

* * *

Ասիմ.—Նազլու դիլրար, չնէն բէզամադ ես.
 Ասու.¹—Վեր առ, ամիր, սնդ արայ, սիրուն.
 Ասիմ.—Ուռուսխաթ տուր, որ քեզ հետ
 խոսեմ.
 Ասու.—Ասայ, լսեմ, հնդ արայ, սիրուն:
 Ասիմ.—Ինձ երեւ է կրակա, բոցըս.
 Ասու.—Մայլամ կուտամ՝ լաւանայ խոցըդ.
 Ասիմ.—Ուռուսխաթ տուր, որ մտնեմ
 ծոցըս.
 Ասու.—Մին դամ ինթիման արայ, սիրուն:
 Ասիմ.—Քոյ սերս ինձ կու ըսպանի.
 Ասու.—Ըսպանիլ չէ, խելքդ կու տանի.
 Ասիմ.—Քեզ շինել տամ սսկի մատանի.
 Ասու.—Բաս աղըն՝ ալմազ արայ, սիրուն:²

Ասիմ.—Ուշս կորած, խելքս ցրված է.
 Ասու.—Երնակ էնդուր քեզ[ի] տված է.
 Ասիմ.²—Չնէն ծամերս մճըճորած է.
 Ասու.—Վեր առ, սանդրիր, մնդ արայ,
 սիրուն:
 Ասիմ.—Աչկերա՝ ծով, պարզնիտ՝ նով է.
 Ասու.—Քեզնից զեյրու շատ մարթ կու
 գովէ.
 Ասիմ.—Ասայ, տեսնեմ՝ քոյ եարն սվ է.
 Ասու.—Բազր Օղլի³ Ղազարն այ, սիրուն:

Ձեռ. № 3263, թերթ՝ 113ա,
 ժամանակ՝ 1728—1751 թվ.

ՂԱԶԱՐ ԲԱՂԵՐ ՕՂԼԻ

* * *

Մարդիս ավալ բազարն ասեմ
 Իւր կողակից եարին վերայ,
 Ոչ թէ մինըն, հազարն ասեմ՝
 Բամամի աշխարհիս վերայ:
 Առաջի բազարն մահմուդ այ,
 Մարդի սրտի սուն այ, դութ այ,
 Ալմազ այ, կազութ, դմբութ այ,
 Գնոջ այ՝ գոնվարի վերայ:
 Յետինն բեազալսթ այ,
 Գոցախ այ, դոր ասեմ մնթ այ,
 Ասաջան չի, քարբար չի, սնթ այ՝
 Պզնձէ քամարի վերայ:

Առաջինն թարքայ կայ, շուշ այ,
 Թասած նուրար, փիշոաս նուշ այ,
 Հոտըն առավիլ անուշ այ՝
 Ըսեհան—սուսանբարի վերայ:
 Յետինն այ իվիլի դիքայ,
 Ղուլի դօշակ չի, թաղիք այ,
 Անակը, թոմոշկամ ծաղիք այ՝
 Ընկած այ ճանասպարի վերայ:
 Առաջինն մեխակ այ, շավղ այ,
 Փաղարօվ մարմարէ հավղ այ,
 Յինքն՝ շիման, զօվրն՝ սավղ այ,
 Սաոն ադրուր այ՝ սարի վերայ:

¹ Ասու. քառք այստեղ և երբեմն ստորև գրված է «ասալ» ձևով, միօրինակության համար գրում ենք «ասու»:

² Ասու.—Բաս աղըն՝ ալմազ դուք արայ, սիրուն.

¹ Ձեռագրում՝ ումիսն
² Ձեռագրում՝ Ասու
³ Ձեռագրում՝ Ողլի

Յեախնն ինչ մարդ սր կառու,
 Յախերըն կընկանի դարու,
 Յէնց գիտես մին պղտոր առու՝
 Խարարայ գուզարի վերայ:
 Առաջինն բարատու ծառ այ,
 Գարնան ծընած թաղայ դառ այ,
 Կինչ սնուլ աստղն պայծառ այ՝
 Շամսու Աամարի վերայ:
 Յեախնն է գէր բիվայ դանայ,
 Բաս Սաղահէլի նման այ,
 Սթարէն քօռ ու խափան այ,
 Մուլթն այ՝ խափարի վերայ:
 Առաջինն ուրախութիւն այ,
 Ջուխան՝ մին միս, մին արուն այ,
 Մէլ այ, մարդի՝ սրտի սուն այ,
 Բար ունի դարարի վերայ:
 Յեախնըն արժան չի ծոցի,
 Նման այ շափուստ սղոցի,
 Մարդի սիրա էնպէս կըխոցի—

Դոր նշտարն՝ տամարի վերայ:
 Առաջինն մարգարիթ այ, դան այ,
 Մարդ պիտի՝ դաղըն յիմանայ,
 Ախրաթ այ, դին այ, իման այ,
 Ջան այ՝ բխտիարի վերայ:
 Յեախնն օվ որ ընթղար այ,
 Յալրաթ ուր ջանէն բէղար այ՝
 Մէնաթ այ, ամալ այ, դար այ,
 Ֆիքր, գուս այ՝ դարի վերայ:
 Առաջինն նոր հէշիս, նոր հալաս այ,
 Բլօր շիշայ, շինի աս այ,
 Ափսոս, մաթլապիս չխասայ,
 Մուշաղ ամ դիտարի՝ վերայ:
 Բաղէր Օղլիս դարաերս բացի,
 Էստով երկու գուս գնացի,
 Առաջինն ու յեախնըն ացի,
 Ուրէնց քարդ է քարի՝ վերայ:

Ձեռ. № 5954, Թերթ՝ 40ա—բ, ժամ. XVIII դ.

Ծանոթութիւն.—Ջուզահայ ակննափոր երգիչ Բաղեր Օղլի Ղազարն աղբիւ և ստեղծագործել է 18-րդ դարում: Հորինել է պատմական, կենցաղային, սիրո և այլ թեմաներով բազմաթիւ երգեր: Նրա կյանքի և գործունեութեան մանրամասնութիւնները դեռ պարզված չեն:

Մեր Մատենադարանում պահպանվում են Բաղեր Օղլու հետևյալ բանաստեղծութիւնները.

- ա) «Ասուած, դու մեզ միմ հաւ արայ...»
- բ) «Ախիւ.—Նազու գիլար, չո՛ւն բեղամալ ես...»
- գ) «Մարդիս ավալ բազարն տես...»
- դ) «Ասուածոյ սիրելի յուսով հաւատով...»
- ե) «Հայր և որդի, հոգի սուրբն ումբ եղավ...»

Առաջինն ինչպես նրա, նույնպես և մեր միջնադարյան պոեզիայի, ամենաարժեքավոր գործերից մեկն է: Այստեղ երգիչը բողբոսում է նազիր Շահի բարբարոսութիւնների դեմ, ցույց տալով ինչպես հայ նույնպես և հրյա ու աղբրեջանցի ժողովուրդների կրած անտանելի տանջանքները:

Չնայած այս բանաստեղծութեան մասին, հատվածների մեջբերումով, մեկ անգամ խոսվել է, բայց և այնպես բանաստեղծութեանը մինչև օրս մնացել է մեր գրականագետների ուշադրութեանը չուրս:

Երկրորդ երգն ընդօրինակված է հավանաբար 1751 թվին, կամ դրանից մի քանի տարի առաջ (ոչ վաղ 1728-ից)՝ Հովնաթան և Հակոբ Նաղաշների տաղարանի վերջում, անդրել մնացած մի էջի վրա: Դա սիրո գեղեցիկ երգ է, որից առաջին անգամ

տեղեկանում ենք Բաղեր Օղլու (Բաղերի սրբու) անվան հետ.

«Ախիւ.—ասայ, տեսնեմ՝ քոյ կարն ի՞նչ է.

Ասու.—Բաղր Օղլի Ղազարն այ, սիրուն»:

Երեւոյ բանաստեղծութեանը հորինված է կենցաղային թեմայով և ունի նաև որոշ կենսադրական տեղեկութիւններ: Պարզվում է, որ Բաղեր Օղլին ամուսնացել է երկու անգամ: Այս բանաստեղծութեան մեջ նա՝ զիպուկ պատկերներով և համեմատութիւններով դրվում է իր առաջին կնոջը և գործում երկրորդին:

Զարօրդ բանաստեղծութեանը հորինված է յուր ժամանակի վարդապետ Աստվածատուր Փահրապատցու (Աղափելի մականվամբ) մահվան առթիւ ունի ուշադրով խորագիր. «Ե վերա Աղաւնի Աստվածատուր վարդապետին ասացեալ ումեմէլ անուսումնի քօց, ումիկ, գեղցուկ յառնէ»:

Կարելի է ասել, որ այս բանաստեղծութեանը հորինված է 1745—1750 թվերին: Դրանից մի քանի

1 Աստվածատուր Փահրապատցին մեռել է 1745 թվի հունվարի 17-ին: Սակայն բանաստեղծութեանը հենց այդ թվին չի հորինված, այլ հետո, որովհետեւ երգիչը խոսելով նրա հաջորդի մասին տուած է.

«Ինչպես ասացիր՝ Պօղոս վարդապետն անէ».

Իսկ վերջինս նշանակվել է Ա. Փահրապատցու փոխարեն միայն 1748 թվին (Մանրամասնութիւնները տես «Ազգապատում» 2956, 2981 և այլն): Ասով, Փահրապատցին հայանի էր որպես սուուցիչ, հրատարակիչ: Նրա աշակերտներից մեկն է եղել նաև բանաստեղծ Բաղդասար Դպիրը.

«Ըստահանայ մինչև Ստամբուլ մոնթ ունես...»

Գրում է Բաղեր Օղլին՝ նրա մասին:

1 Ձեռագրում՝ գիտարիտ:

2 Ձեռագրում՝ քարին:

նի ասրի առջ էլ հորինված է նաղիր Շահի դեմ
գրված բանաստեղծութիւնը:

Հիմնվածով բանաստեղծութիւնը հորինված է կրո-
նաբարոյական բովանդակութեամբ, բաղականին քն-
դարձակ է: Այստեղ հեղինակի անունը հիշատակ-
վում է այսպէս.

«էն օրն դու Ուսնայու կայն զաս՝
Բաղեր Աղաղին ողորմաս».

Այս փաստի շնորհիվ առավել անկասկած է դառ-
նում Բաղեր Օղլու անվան Ղազար՝ լինելը:

Չերոնիշյալ բոլոր բանաստեղծութիւններն էլ
(բացի երկրորդից) գտնվում են նույն ձեռագրում
(5954), որը գրված է ԺԸ դարում և իրենից ներկա-
յացնում է տարբեր նյութերի մի խաշտարդեա ժո-
ղովածու: Դա պատկանել է հազանարար ոմն Զու-
ղայեցի վաճառականի, որը կապեր է ունեցել Պե-
տերբուրգի, Մոսկվայի, Աստրախանի և այլ քաղաք-
ների հետ Այդ անձանով վաճառականը գրի է առել,
այդ ձեռագրի մեջ, նաև ուստական ժող. առածներ,
երգեր և այլն:

ԱՆՀԱՅՅ ՀԵՂԻՆԱԿ

* * *

Անձինք ասեմ հաղներգական,
Ստորագրատ աննէ զանագան.
Բարեաց՝ լուևալ՝ ուղ[ղ]ին զինքեան,
Ծույլքն՝ տեսեալ՝ հայհոյանք տան:
Բաղմաց զգլուխն մեծացուցեալ,
Ի դատաւոր համեմատեալ,
Երթեալ կանգնին մօտ գրակալ,
Չկարեն կարգալ զ«Յայնժամ թողեալ»:
Գլուխ ոմանց է բաղմամազ,
Չերդ զքառամեայ չօպիի նոխազ,
Ի պաշտամունս երթայ խիստ վազ,
Ոչ շարական գիտէ՝ ու ոչ խազ:
Դաս մի հիւտեն զմազն պէս-պէս,
Թէ վարսաւոր եմ քան զարսվրէս,
Չփորն լնու ճաշ և խրէզ,
Չգիտէ կարգալ զ«Ասէր այսպէս»:
Եւ ոմն արկեալ չուխայ զիւրե,
Չձեռն և զթեւ արկեր ներքե,
Չգիրքն զամէն կասէ «և», «և»,
Երկու երեսն լինի սե:
Չանդակաձև շարեալ կոճակ,
Ի յուսմանէ փորն է զատարկ.
Յորժամ մըանուն ի պատարազ,
Յայնժամ զոչէ քան զյաւանակ:
է ոմն ազեր մօտ և մաւի,
Ի ժամատեղն ասէ. «զլուխս կու ցաւի»,
Պուտուկ մի ճաշ փորոյն չքաւի,
Կուտով աննէ զպաշտման դաւի:
Ըմպեն ոմանք պէս-պէս զգինին,
Ի ժամատեղն կու քընին.
Յականջ չառնուն զպատասխանին,
Նոցա բաժին հուր գեհնին:

Թողեալ են զկարգ արեղութեան,
Շալկեն խաչիկ մի և կանգան,
Չերեսն արեր են քան զյեսան
Եւ զիւրեանց կարգն հայհոյել տան:
Ժողովս մեծ հաղնին մօտ սուֆ,
Չփորն շինեն համեխեայ զուֆ,
Դրոց կարգալն է քան զկոր բուֆ,
Չկարէ բաժնել զՈվսէ զՈւսուֆ:
Իսկ ոմն ունի կարմիր դասամալ,
Իրրե զշերէֆ է իւր զըզալ,
Յորժամ սկանու «Յամենակալ»,
Ոտքն քան զուս անու զողալ:
Լօզկի սընքի ոմանց կարմիր,
Բընաւ չասէ զ«Մի նախանձիր»,
Չփորն լնու կաթնով սամիր,
Չկարէ կազալ զ«Մի երկընչիր»:
Թանջարաձև զանակ երկայն,
Ենգիշարոյ կերպի նըման,
Կախեն վերայ աջոյ ճըսանն,
Չոր յԱւովթա սահմանեցան:
Ծովն ճըգես կամ ի զընդան,
Վիզն կապես իշու երկան,
Չարեսն հազար բիր նըմայ դան,
Չկարէ ասել զ«Նեղութեան»:
Կարմրագոյն հաղնէ կօշիկ,
Չմորուն սանդրէ, լինի քօշիկ,
Չփորն լնու սպիտակ լօշիկ,
Ի գիրք կարգալն է կոր բուշիկ:
Հաղեր սպիտակ շապիք բեհզ,
Ունի բազում ոչխար և եզ,
Բարուքն հպարտ և ոչ է հեզ,
Չգիտէ ասել զ«Օրհնեմք զքեզ»:

1 «Աղաղ»-ը «Ղազար» անվան տեղական զորժա-
ժական ձևն է:

1 Բաղեր Օղլու մի երգն էլ տես Գ. Թարգերդյան
«Հայ աշուղներ» 11:

Ձեռաց մտանիկն է ձոյլ արծաթ,
 Ինքն չարժէ կողով մի յարդ,
 Եւ թէ ասես. «այս սր չարաթ»,
 Գոյնն լինի քան զսև երկաթ:
 Դամբար մտաց ոմանց շիջեալ,
 Ձմակացութիւն դրոց թողեալ,
 Արուեստ մարմնոյ են ըստացեալ,
 Յարքայութեան երկնից զրկեալ:
 Ծիւղադարար եղեալ ոմանք,
 Բնակին ի գեղ, թողեալ զվանք,
 Ձկարդիկն իւրեանց տան բամբասանք,
 Երթան նոքա ի չար տանջանք:
 Մըսին հագնին տես և գեղին,
 Շրջին հըպարտ ի մէջ գեղին,
 Ձձեան անցուցեն վերայ բեղին,
 Յիշունց շահին իւր օրհնողին:
 Յուսըն պաճուճ մօտ ծիրանին,
 Չգիտէ ասել նա զ«Երանի»-ն,
 Ձձեան զնէ զէմ բերանին,
 Ձթիկունքն տա սեան գերանին:
 Նաև թողեալ ոմն զիւր մայր,
 Գոյր և մայրգիր բռնէ օտար,
 Սուրբ կանոնագիրքքն կոչէ վատթար,
 Եւ անթէ զնա չարաչար:
 Շատոնց թողեալ զիւր հալալ կին,
 Երթեալ պղծէ զայլ անկողին,
 Այնք կայծականց վերայ նիրհին,
 Անքուն որդանցքն կեր լինին:
 Ոմն ստացեալ է երիվար
 Եւ կու պաշտէ զնա անգաղար,
 Նըսաի վերայ գոսոգարար.
 Նորա տեղին է չար խաւար:
 Չասեն եթէ աէբըն տերանց,
 Այն սր նըսաերն յաթոս փառաց,
 Ի յաւանակ եղև նըստած,
 Նոյնպես լինել մեղ քարողեաց:
 Պաշտեն ոմանք ըղյսըովայն,
 Շինեն դմարմինս բուժող սրդան.
 Նոքա զընան ի հուր գեհեան,
 Ըստ օրինակի չար մեծատան:

Ջընար առեալ են և տամբուր,
 Ստացեալ պէս-պէս սլին և սուր,
 Նոցա երեսն լինի մուր,
 Երթեալ տանջին ի յանշէջ հուր:
 Ռամկացն ես տաց գերեսս իմ կոխ,
 Նոցա լինիմ միշտ դոճացող,
 Յորժամ ժողով լինի 'ւ ամբոխ,
 Նոքա լինին մեղ խրատող:
 Սպիտակ մորուս ու քան զկոճ
 Դես կու խօսին անվայելուշ,
 Յար-յանապաղ ցանկան կընոջ,
 Երթեալ շնան քան զկեռպոջ:
 Վարդապետաց հոյլքքն կընատ,
 Սիրեն զգինին 'ւ ասեն զխրատ,
 Արծաթատէր են և ժըլատ,
 Բնաւ շկամին տեսնուլ զաղքատ:
 Տիրանք, զղջմամբ դառնամք չարեաց,
 Մինչ ժամանակ դոյ ի ձեռաց,
 Տուայակով Պօղոս զոչեաց.
 Մի իւ իւր փատա տայք մեղաց:
 Բամքն սրք ունողք են այս չարեաց,
 Էին անդարձ յայն յամառած,
 Թէ անմարմին, թէ մարմնացած,
 Պէս-պէս տանջեաց զնոսա աստուած:
 Յասմամբ զղեսն յերկնից ձգեաց,
 Չկային կօթնիւք պատուհասեաց,
 Չպոռնիկան համայն ջրասուզեաց,
 Յաշտարակին զկեղուս խառնեաց:
 'Ի իւր ատկցողքն հրով-կիզեաց—
 Եւ զՓարաւոն չարեօք պատժեաց,
 Սարկի երկրէն զՔանան խլեաց՝
 Եւ զԻսրայէլ ի նմա տընկեաց:
 Փառք աստուծոյ տուք ի բարձանց,
 Ձի ի մէնջ հանցէ զսիրտ քարացած,
 Ասա փըրկեացէ ի փորձանաց,
 Անգէն ասնէ ժառանգ փառաց:
 Քանգի չասէք մեղ խե մողած,
 Թէ զինչ ասնէ զգեստ չար մարդկաց,
 Հողով սրբով Սիրաք ասաց,
 Թէ զգէստ սրտին կրից յաւելած:

Ծանոթութիւն. — Սույն բանաստեղծութիւններ կա հեռեայլ ձեռագրերում (ամենուր՝ անխորազիր)
 1. № 1424, 3ա-3բ. 1620 (տաղը սրգեսս զըշա-
 փորձ՝ բայց էլի XVII դարի զըշութիւնով. վերջը
 թերի. կա՝ Ա-Մ):
 2. № 2292, 264ա-265բ. 1624 (կան միայն
 Ա-Զ-ըդ աներբ):

3. № 1, 121ա-122ա. 1632-33 (վերջը թերի
 չկան ծ-Ք-ըդ աներբ):
 4. № 4618, 161ա-161բ և 168 ա, XVII դ. (լրիվ):
 5. № 7703, 60ա-63բ, ժէ. (լրիվ):
 6. № 5387, 13բ-16ա, XVII դ. (Տ տող):
 Տղադրութիւն համար հիմնականում օգտագոր-
 ժեցինք №№ 4618 և 7703 ձեռագրերը: Այդտեղ աչբի

ընկնող տարբերութիւններ չկային: Եղած փոքրիկ տարբերութիւններից ի նկատի առանք ընտիր բնութեցվածքները: Հեղինակն անհայտ է (հավանաբար ԺԶ—ԺԷ դար):

ՆՆ 1124, 2292 և 1 ձեռագրերի մեջ այլ ձև ունեն հետևյալ տները .

«Ըմպեն ոմանք դուարթ զգինին,
Ի ժամակն հասեալ բնին,
Ի դարչ հոտոյն տեղն այլին,
Որպէս Բէլա մոզան լինին:
Թմբուկ սիրեն և լաւ շօգուր,
Սպառազին սրլիխ և սուր .

Ձերեա հոգւոյն առնեն զէրդ մուր,
Նորա կերթան ի յանշէջ հուր...
Ի յուսմանէ ոմանք են փուշ,
Բայց յերախանս անգանին գուճ,
Թառնէն ըզճաշն և զհզին պուճ,
Քան զիշոյ զլուխ շինեն բրգուճ:
ՆՆ 2292 և 1-ում մի քիչ այլ ձև ունի նաև հետևյալ տները .

«Ձեռաց մասնին ոսկի 'ւ արծաթ,
Ինքն նմանի հովիւ նեկաթ .
Թ' տեսս. «տէրաէր, այս ինչ շարաթ»,
Շառազունի իբրև զերկաթ»:

ԱՆՀԱՅՏ ՀԵՂԻՆԱԿ

Առաջնորդք, դուք խանդարիչք,¹
Որք տեսակաւ կեղծաւորիք,
Դուք իմաստնոց էք դայթակղիչք
Եւ անմտաց էք կողոպտիչք:
Օրինացն էք դուք քակտիչք,
Ժողովրդոց էք մուլրիչք,
Իրաւանց էք դուք թիւրիչք,
Արծաթատէրք և կռապարիչաք:
Աշխարհաց էք աւերիչք,
Հողւոց մարդկան էք խաւարիչք,
Քանասարի նրման դայլից
Եւ թիւնաւորք՝ նրման օձից:
Կերպարանեալ իբրև զգից,
Այնպէս պաշտիք ի համայնից .
Դուք բերան տեառն կու կոչիք,
Յօփ բերանով կատակ խօսիք:
Ձողորմութիւնն հարկիւ կուղեն,
Քան զփոխատու կու պահանջեն,
Ըստ իւրեանց կամացն թէ ոչ առնեն,
Աշխարհավար կու հայնոյնն:
Լսողք նոցին կու ձանձրանան
'Ի ի հաւատոց կու թերանան,
Յորժամ նըստին ի դատաստան,
Քինախընդիր լինին մարդկան:
Որպէս ըզմեծ մարմնոյ իշխան,
Սպաննելոյ կու տան հրաման,
Վասն փառացն իւրեանց համայն,
Թող կորընչին սրղիք մարդկան:
Առին ըզվայն տերունական,
Որք սիրեցին զփառըս մարդկան,
Ձի ոչ խորհին զահեղ ատեանն,
Այլ կու ջանան զհաճոյս մարդկան:

Անցին զհրաման տեառն արարչին,
Հողաթափ յտան, ցուպ ի ձեռին,
Եւ ոչ բառնալ պղինձ ի գօտին
Եւ կամ երկու հանդերձս ունեն:
Վաճառականք լինին բանին,
Սուրբ մարդարտին այն զիւրազին .
Սուտ պատճառաւ փող հաւաքին
Եւ փափկացեալք՝ նովաւ պըճնին:
Ընդ բազմանալն մամոնային
Յոյժ կուրանան հոգւով ի նմին,
Այն անիծեալ ժանկահարիւն
Ձինչ կամենան՝ զայն կու զսրծին:
Յորժամ յերկրէ յերկիր շրջին,
Չանունն և զձեն կու փոխին,
Հեթանոսաց անուամբ կոչին
Եւ հաւատոյ կու կորընչին:
Հեծեալ ի ձի, նիզակ ձեռին,
Վահանն ի յուս, սուր ընդ մէջին,
Այսպէս է կարգ կրօնաւորին
Եւ կամ հրաման տեառն արարչին:
Առնուն դանուէն վարդապետին
Եւ ըզպատուէր ձեռնադրողին,
Բառնալ ըզխաշ տեառն ի յուսին,
Որ զշարչարանքն գուշակին:
Մոռանան զա՛ դատաստանին
Եւ զհամար տալն յատենին,
Ի յաչս իւրեանց զերան ունին,
Ըզշիւղ եղբարցն հանել ասին:
Մէջ միամիտ ժողովրդին
Օրինապահ կու երեին
Եւ վարդապետ կերպարանին,
Դերաստիճան անուամբ պարծին:
Ծանր բեռին մարդկան զընին,
Ինքեանք մատամբ իսկ ոչ մերձին,

¹ Ձեռագրում՝ հանգարիչք:

Օրինադիր քարոզ լինին
 Եւ լսելիք միայն բանին:
 Գողանան զմիտս պարզամբռին
 Եւ ամբոխ կայ յիւրեանց սրբաին,
 Յանդիմանչաց՝ գործոց նոցին՝
 Թըղթով իւրեանց նըշուակին:
 Այն խըզճալի ժողովրդին
 Յոյժ գարհուրին ի գրոյ նոցին,
 Յուրով մարդիկք միջնորդ լինին,
 Անուռն կաշառս և արձակին:
 Մայրս և եղբայրս և քոյրս բանին,
 Կեղծիւք խօսին միշտ ընդ նոսին,
 Ուտենն՝ ւ ըմպեն, այլ և զխսին,
 Մինչ յանդիման խայտառակին:
 Նոր վարդապետք եղեն այժմոյս,
 Որք խիտս սիրեն զփառս կենցաղոյս.
 Ոչ են կըրթեալ ի վարս սուրբս,
 Այլ լսկ անուամբ են դեռարոյս:
 Զի անհրահանք են վարժեցեալ
 Եւ ոչ ուսմամբ միշտ ճոխացեալ

Այլ զպատմութիւնըսն քարոզեալ
 Եւ զմիամիտոն զարմացուցեալ:
 Երկու՝ ւ երեք քարոզ ուսեալ,
 Աստուածարան զինքեանս կարծեալ,
 Հպարտ բնութեամբ յայժ փըքացեալ,
 Գիտեն թէ յօգս են բարձրացեալ:
 Ունին զձե մեծ բարունից
 Այս խոռովարար սուտ արեղից,
 Առաջնորդաց անուռն վեհից
 Հեռի է ի նոցունց՝ երկիրս՝ երկնից:
 Զի մեր Հայոց ազգս Արամից
 Ոչ եմք ընտրեղ նոցին բանից,
 Այլ եմք նըման մեք անասնից,
 Ամօթ կըրեմք ի ճըշմարտիցն:
 Զի չեն թողեալ ըզհայրենին,
 Այլ են սրղիք շինականին,
 Ի մեծութիւն երբ հասանին,
 Ոչ սք չկարէ խօսել ընդ նոսին:

Ձեռ. № 7703, Թերթ՝ 73ա—75բ,
 ժամանակ՝ XVII դ.

Ծանոթություն.— Սույն ձեռագրում առանձին բաժին են կազմում այս և նման մի քանի ուրիշ սուր քննադատող բանաստեղծությունները. դրանք են.

- 1) «Անձինք ասեմ հազներգական» (Տես սրանից առաջ տպվածը):
- 2) «Դարձեալ մասունք այլ զանազան» (չենք տպում):
- 3) «Ով եղբարք խոհեմաղոյն» (Վասն թութունի, վաղուց տպված է):

4) «Զականջդ բաց, զբանս լսէ» (տես Հակոբ Սսեցի):
 5) «Իբրևամբ ժողովրդոց պարտ է զրել» (չենք տպում):

6) «Առաջնորդք, դուք խանգարիչք» (սույն է):
 7) «Բանք ի Ֆրիկ գրոցն. Աստուած արդար» (վաղուց տպված) և այլն:

Որոշ առանձնահատկություններով 1, 5 և 6-րդ բանաստեղծությունները հիշեցնում են իրար, երեքն էլ անոնիմ են և երևի մի հեղինակի գործ:

Այս բանաստեղծության այլ օրինակ չգիտենք:

ՀԱԿՈՒ ՍՍԵՑԻ

ՎԱՍՆ ՊԱԽԱՐԱԿԵԼՈՅ ՕՐԻՆԱԶԱՆՅԻՅՆ

Զականջդ բաց, զբանս լսէ
 Եւ ի միտ առ, ի թուղթ զրէ,
 Թէ ինչ եղաւ ի Հայոց մեծէ.
 Այ Հայոց ազգ, հայիֆ սէնի:
 Դաւթա առածն կատարեցաւ,
 Ըըշմարտութիւնն նուազեցաւ,
 Սուտ և եալանն առաջ ընկաւ.
 Այ խաբեբայ, հայիֆ սէնի:
 Կիսոց դաշինքն ջրեցան,
 Բազումք ուխտին վերայ չկեցան,
 Այլ ձեռադիրն սուտ եղան.
 Այ սուրբ երգում, հայիֆ սէնի:

Պատրիարքներն իրար անկան,
 Գտան բիւր եղև պարտքն ի լման,
 Վէճն ու կռիվըն մաշեցան.
 Այ սուրբ աթոռ, հայիֆ սէնի:
 Այն անիրաւ նուիրակնուն՝
 Տաճիկի ըրախտով ձի կու հեծնուն,
 Ծարժմունքն ամէնն զէտ օսմանցուն.
 Այ սուրբ մեռոն, հայիֆ սէնի:
 Վարդապետքն այլ քարոզող չեն,
 Ժողովրդեան կաշառք խնդրեն,
 Այն սր չտա՝ կու հալածեն.
 Այ դաս ու քարոզ, հայիֆ սէնի:

Առաջնորդներն կանոնք չի բռնեն,
 Կաշառքի համար կանոնք ծրուեն,
 Չեռնադրածին հարցում չառնեն.
 Այ սուրբ աստիճան, հայիֆ սէնի:
 Սևազլուխքն թէ կամիս՝ տես,
 Չոմանց զգործն լաւ՝ թէ չըլտես,
 Ամենեցուն թէ մէկն եմ ես.
 Այ սուրբ վեղար, հայիֆ սէնի:
 Իրիցաներ ոմանք որ կան,
 Լիրր և անզուք՝ և անբարտաւան,
 Պատարագեն՝ և են անարժան.
 Այ սուրբ խորհուրդ, հայիֆ սէնի:
 Երեսփոխանք ամէն թերի,
 Լի են չարաւք, չունին բարի,
 Օրէնքն նոցա ձեռքն գերի.
 Այ սուրբ կանոնք, հայիֆ սէնի:
 Սարկաւազներն կամիս՝ լսէ,
 Շատք՝ իւրեանց գործոց վրայ չէ,

Չեկեղեցին մտացեալ է.
 Այ սուրբ աստիճան, հայիֆ սէնի:
 Ռաիզ՝ և իշխանք ոմանք լաւ չեն,
 Ըզկաշառքըն արմաղան կոչեն,
 Չաւօղին բոխտան դնեն.
 Այ հարամխօսք՝, հայիֆ սիզի:
 Կէսք ժողովուրդք գայթակղեցան,
 Եւ այլք՝ զաւրէնսըն մոռացան,
 Շատք՝ ըզհաւատքըն ուրացան.
 Սուրբ աւազան, հայիֆ սէնի:
 Աֆիսն կլնուն, թութուն խմեն
 Եւ զազ ու հացն ապականեն,
 Ոչ կու վախեն, ոչ կամաչեն.
 Ութանմազար, հայիֆ սիզի:
 Չամէնն առիր, զքեզ էք թողիր,
 Չայլքն ի բաց թող՝ և ի քեզ փակիր,
 Սըսցի Յակոբ, ի քնոյ զարթիր.
 Ե՛ս մեղաւոր, հայիֆ պէնի:

Մանրարձուց.— Սույն բանաստեղծութիւնը գտնվում է № 41 ձեռագրի 156բ—157բ թերթերում (XVII դ.) և № 8482 ձեռագրի 1բ—2ա թերթերում (1664 թ.): Տպագրելիս ի նկատի ունեցանք այդ երկու օրինակի լավագույն ընթերցումները: Պիտի նշել, որ տարբերությունները շատ քիչ էին:

№ 7703 ձեռագրում սույն բանաստեղծության մի այլ վարիանտը վերագրված է ոմն Գրիգորի: Հիմնականում տարբերություններ չկան, սակայն Գրիգորին վերագրվածի մեջ կա մի տուն (նախա-վերջին տուն), որը բացակայում է սույնի մեջ և վերջին տան մեջ հեղինակի անունը այլ է. ահա այդ 2 տները.

Շատ ցեղ ու ցեղ զեղեր առնեն
 Եւ թութունով զայն պատրաստեն,
 Ապա առեալ ի քիմս քարչեն.
 Ով անամօթ, հայիֆ սէնի:
 Չամէնն առիր, զքեզ թողիր,
 Չայլքն ի բաց թող՝ և ի քեզ հայիր,
 Նիրհեալ Գրիգոր, ի քեզ զարձիր,
 Լի ես մեղօք, հայիֆ սէնի:

Հակոբ Սսեցու մի բանաստեղծությունն առաջին անգամ տպագրել է Կ. Կոստանյանը (Գ. պրակ 9—11): «Յուզակ Հայրենի Ձեռագրաց Հայեպի»-ի 25-րդ էջում կարգում ենք. «Տաղ ազնիւ. Յակոբ վարդապետէ ի վերայ Բաղաբիլն Բաղաճղիոյ և է տու-նըն «Ղարանճիլ Ներկիզ»-ին, որի սկիզբն է.

Այս խաղ չափաբան Յակոբայ լեզուէ,
 Տս՛ս, Աէլէք խօսի, քախտ Կոստանդիմէ,
 Տաղ շայրեակն Գորա խօսիլն է..

Սույն ցուցակի 82 էջում կա «Այ անգին զոհար»-ի մի այլ օրինակը, որը գրված է իր կնոջ մահվան կապակցությամբ: Այդ երգի այլ օրինակները կան նաև մեր Մատենադարանում: Բացի գրանից, մեր

Մատենադարանում կան Հակ. Սսեցու նաև երկու ուրիշ (անտիպ) բանաստեղծությունները.

ա) Այս տաղ գուսական քեր Ակոբ լեզուն,
 Տես, նեկէք՝ տեսեր նա ի Ղարասուն...
 (3411, 179, XVII դ.):

Նկարագրում է Ղարասու ավանն՝ իր անե-րով, շուկաներով, ծառերով, հիկեղեցիներով, կա-մուրջով, թռչուններով և այլն:

բ) Յայանում բանից քոց լուսաւոր,
 Առնէ զտրդայսըն մաւաւոր...
 (3107, 137բ—139ա, XVII դ.):

Գրված է աղբոստիտով («Յակոբ վարդապետ Սրբոց, խնդրէ Յահան Էւէց»): Այս բանաստեղծու-թյան մեջ ցույց է արված, թէ որ շարականն ով է հորինել:

Հակոբ Սսեցու կենսագրության մասին ամփոփ ավյալներ չկան: Կոստանյանի տպած երգում, այդ երգի հորինման ժամանակի մասին, ինքը, Հ. Սսեցին գրել է «Ձեռնիք» թղթին. Կ. Կոստանյանն այդ թղթը համարում է 1585. հաջվի մեջ անսկզբ միայն «Ձեռնիք» տառերը, դուրս թողնելով «ինն» տառերը:

«Յայսեում բանից քոց լուսավոր» բանաստեղծու-թյան մեջ կարգում ենք.

«Յուզանէ զայս թիւ Թորգոմայ.
 Աս աղ շինէ քանակ սորայ».

Մենք դուրս ենք թողնում «շինէ» բառը, թվա-կան բնդունելով միայն «Աս սոյ»-ը՝ 1092+551= = 1643: Նախորդ «Ձեռնիք»-ից էլ պիտի, այս օրի-նակի հիման վրա, վերցնել միայն «Ձեռ»-ը (1085+ +551=1636):

1 Նաև՝ հարամխօսք:
 * Նեկէք, նեկէք—ինչեր:

«Այս սաղ զուսական բեր Ակոր լեզու» երգի մեջ
թվականն է «Ղարաբարա կապ քրվական Հայուն»
ուր «Ղարաբարա» բառը պիտի լինի «Ղառաբարա»...
բառ որի կտանանք 90 + 1 + 1000 + 1 + 2 + 1 + 2 + 1 =
= 1649:

Տաշյանի ցուցակում (էջ 791) կա տպագրության
ներկայացվող «Ձակամեզդ բաց» բանաստեղծության
մի այլ օրինակի նշումը, որի վերջին տողերը մի
բիշ այլ են.

Ձամէն ասիր, զբեզ յէ՞ր թողիր,
Ձայր ի բաց թող 'ւ ի բեզ փակիր.
Թիւ ՂԱ. եզե, ի քնոյ զարթիր,
Այ եզկելի, հայ(իք սէնի):
Եզրարք, լսեցէք, զամէնն տեսայ,
Յակոր սետորս սոսկ զարմացայ և այլն»:

Այս տողերի համաձայն, հորինման թվականն է
ՂԱ. (91), որը պիտի բնգունել 1091 + 551 = 1642:
Այսպիսով ունենում ենք ևս մի տարեթիվ՝ Հակ.
Ստեցու մասին, որը միաժամանակ մեր տպագրու-
թյան ներկայացրած բանաստեղծության հորինման
թվականն է:

Հայեպի ձեռագրաց ցուցակի համաձայն եթե ըն-
դունենք, որ «Այ անգին զոհար»-ը հորինված է բա-
նաստեղծի կնոջ մահվան առնչությամբ, ապա կտա-
նանք, որ 1636 թվին նա արդեն ամուսնացած էր
և զբեզված կնոջից: Իրա հիման վրա կարելի է պըն-
դել, որ Հ. Ստեցին ծնվել էր մոտավորապես
1600-ական թվերին, և 1636 թվին զանվում էր իր
հայրենիքում (Սիս): Իր հայրենիքումն է զանվել

նաև «Յայտեումն բանից քո յուսուտը» բանաստեղ-
ծությանը հորինելիս (1643 թվին): Այդ բանաստեղ-
ծության մեջ կարգում ենք.

«էյ, Տէր Գրիգոր, ևս քեզ մեզայ,
Առջև ձերոյդ ևս ճոխացայ.
Յուր հանի զբանս վանքն Սըսայ,
Առ սո Շմուսն կաթողիկոսայ.
Յուցանէ զայս թիւ Թորդոմայ.
Առ ազ շինէ քանակ սորայ,
Նոյեմբերի թոյ ձէ Հոսմայ,
Տազս ի Սըսայ Ձէյթուն կուզայ»:

Այդ թվից մի տարի առաջ է (1642) հորինված
տպագրվող բանաստեղծությունը: Ուստի զա ևս
հորինված է Սսում ուր և տեսել է իր նկարագրած
«կարգ ու կանոնը»:

Այնուհետև Հակոր Ստեցին տեղափոխվում է
Ղբիմ (Ղարասու ավանը), ուր և գրել է Ղարասույի
զովքը: («Այս սաղ զուսական բեր Ակոր լեզու»):

«Այս խաղ չափարան Յակորայ լեզու» երգը՝
Պոլսի մասին՝ նույնպես գրել է Ղարասույում (կամ
Ղարասույից որևէ առթիվով Պոլիս գնացած օրերին):
Իս երևում է «էլ սաւն Ղարանֆիլ ներկիզ-ին ծա-
նոթությունից, որը Ղբիմանայ հայանի բանաստեղծ
Պասղէկի (Պաշատուր. նաև նկարել էր ու գրել. 1610 —
— 1686) մի բանաստեղծության սկիզբն է:

Տաշյանն իր ցուցակում Հ. Ստեցուն է վերա-
գրում մի այլ բանաստեղծություն ևս՝ Նրուսաղեմի
մասին, որը մեզ հայտնական չի թվում:

Ն Ա Ջ Ա Ր Ե Թ

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ԲԼԲՈՒԼԻ

Երկու բյուրւ բազին միջումն խօսէին,
խօսէին,
Ձի զիդացի, թէ ո՞րն էր [մեմ] համարին,
համարին.
Քա[ղ]ցր ձայնիւ [մէկ] — մէկու հետ խօսէին,
խօսէին,
Անոշ թվեալ իմ բերանիս համարին,
համարին:
Առաջ Եւան, որ ստեղծեց Աթամայ,
Աթամայ,
Ձար թշնամին իւրեան զանն էր Աթամայ,
Աթամայ,
Մեք այն մեղի համին հայրին համարին,
համարին:
Վարար կետ էր, որ բերէին ասելով,
ասելով,
Դարդն շատ է, չի քաշիլ, հայ, ասելով,
ասելով,
Իշխան մարդիք այս բանքեր համ արին,
համ արին:

Թուրն քաշեաց, սասանեաց զիս խաղար[ին]
խաղար[ին],
Սօճրաթ արին. վարս առին, խնդ արին,
խնդ արին,
Եարանայ, աստուած, նոքայ ինչի՞ համարին,
համարին:
Շօշափ բերին միայն տերին Նաղարին,
Նաղարին,
Իոյ հասրաթէս ծառայ աշրդ Նաղարին,
Նաղարին,
Աբտասունքն համ ջուր եզե, համ՝ արին,
համ՝ արին:

Ձեռ. № 1265, թերթ՝ 1ա,
ժամանակ՝ XVII—XVIII դդ.

Ծանոթ.— Գրված է ձեռագրի զատարկ մնացած
թերթին՝ խառը գրչությամբ: Տաղի անմիջական
շարունակությունն է. «Ես անարժան Տէր Նաղարեքս
գրեցի իոյ Շահանին համար: Գիրս մնայ, ձեռս կնայ»:
Ինչպես երևում է, Նաղարեթի այս երգը գրված է
ոչ միայն բուր Շահանի համար, այլ և նրա բե-

բանից: Եղած ակնարկներից նկատվում է, որ իշխան մարդիք քույր Շահանին ծանր վշտի մեջ են գցել՝ նրան վարկաբեկելով, սակայն թե ինչու, ինքն էլ չգիտե:

Ենաւար ասուած, նո՛ւա ինչի՛ համարին, համարին:՝

Ըստ էութեան այս երգը միջնադարյան մի գեղջուկ աղջկա բողոք է լիտիութեան բոլոր սահմաններն անցած «իշխան մարդկանց» դեմ:

Նման այլ երգ չգիտենք:

Աշուղ Նաղարեթի ով լինելն էլ մնում է անորոշ: Մեր Մատենադարանի № 7707 ձեռագրում (ընդօրինակված 1611—1614 թվերին) կա մի բանաստեղծություն, որի վերջում հեղինակը հիշվում է որպես Առաղ Նազար Բասենցի: Իսկ № 1495 ձեռագրի 149ր թերթում գանձող ստանափորի հեղինակն է սնն Նազարէր:

Նման Նաղարն է այս երգերի մեջ հիշվածը, դժվար է ասել:

Տ Ա Ղ Կ Ռ Ը Ն Կ Ի

[Ժ ո ղ ո Վ ր ղ ա կ ա ն]

Կանչէ, կրունկ, կանչէ, ձայնիկդ ի հողիս,
Խիստ դանազան քաղցրիկ ձայնիկ մի ունիս,
Աշունն յառաջ երթաս դարնան աւետիս,
Թըխտիկ մի գրեմ, տամ՝ իմ տանն տանիս:

Կանչէ, տուննամ, կանչէ, դու քաղցրաձայնես,
Ձայնըն կուգայ հեռուստ, դու աննրման ես,
Բաղում և խիստ ի վեր բարձրադընայ ես,
Աղաչեմ յիմ տանէն խաբար մի բերես:

Կանչէ, տուննամ, ձայնէ, իմ հողույ հողիս,
Երթաս, բարով դառնաս, մուրաախա դու
հասնիս,

Ղարխայութիւն անկայ, տրտում է գերիս,
Թխթիկ մի յիմ տանէն բեր, մխիթարէ գիս:

Կանչէ, կրունկ, կանչէ, սրտով սիրելի[ս],
Գիտեմ, որ բարձր կերթաս, յամէն տեղ
նայիս,

Ձաչերդ համբուրեմ՝ զիմ տունն տեսնիս,
Որ է անդադար ի մէջ իմ սրտիս:

Գանգատ առնեմ քեզ, թոչուն դովելի,
Ղարխայութիւն անկայ ողորմ ու լայի,
Ոչ աղաւկան աստ կայ և ոչ սիրելի,
Սրտիկս է դառնացեր, աչերս է լայի:

Գնայ, կրունկ, գընայ, աէր ընդ քեզ լիցի,
Պահէ ըզքեզ անփորձ ի յորդոց-յորդի,
Ես եմ դարիպ անկեալ ի յօտար երկրի,
Տէրն նասիպ առնէ զմեր տեղըն մեղի:

Ձեռ. № 2339, թերթ՝ 274ա—274բ,
Ճամանակ՝ XVII դ.

Ծանոթություն. — Այս երգը, որբան գիտենք, անտիպ է, կան սույնի տղազիր մի բանի վերջանք վարիանաներ, մեծ մասամբ որպես բառակներ.

- ա) Կանչէ, կրունկ, կանչէ, ձենդ բարակ է,
Եարս կորուցեր, հայս եաման է.
- կրունկ, եղած տեղդ շայիր շիման է,
Աշխարհք արեգակ, ինձի տուժան է:՝
- բ) Կանչէ, կրունկ, կանչէ, բանի՞ գարուն է,
Ղարխների սիրար դունդ-գունդ արուն է,
Գու եղած տեղդ շայիր շիման է,
Աշխարհին արեգակ, ինձի տուժան է:
- գ) Կանչէ, կրունկ, կանչէ, բարձր սարեր է,
Գնացեր եմ դարիպ երկիր, վախեմ մեռնելէն,
Մի լա, մայրիկ, մի լա, ես դարիպ տեղ եմ,
Վաթանիս հողի ջրին ես կարօացեր եմ:
- Ն. Լարյան, «Ջափաթի բուրմունք»
1892 թ. էջ 21 և 34—35):

Որոշ վերջանքներ էլ կան Մ. Արեղյանի «Ժողովրդական խաղեր»-ում (Տես 758, 759, 795, 1052):

Դրանք բոլորն էլ ժողովրդական ծագում ունեն և հիմնականում նվիրված են պանդխտութեան թեմային: Չնայած դրանք գրի են առնված XIX դարում, բայց մեր ներկայացրած երգը ցույց է տալիս, որ գեո XVII դարում շատ է տարածված եղել այդ ժողովրդ, որի նվաճված վրա ստեղծվել է ներկայացվող բանաստեղծությունը:

Հաճանքար այդ երգն էլ հանրահայտ «Կրունկ»-ի («Կրունկ, ուստի՛ կուգաս») հետ ծնվել է նույն տարիներին: Երկուսի էլ ամենահին օրինակները գանձվում են XVII դարի ձեռագրերում:

Հ Ո Վ Ս Ե Փ

ՏԱՂ ԿԱՐՕՏԻՒ ՄՐՏԻ

Յերփի կու շարժի սրտիս սէրն իմ սիրելեաց,
Կեղնու ուշն ի գլխոյս և աշվերոյս՝ լաց,
Խառն արիւն կու թափի յետ իմ արտասուաց:
Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
Կարօտ՝ ազգականի և բարեկամաց:

Որչափ ուրախ շրջիմ՝ պանտուխս եմ տանիս
Եւ կամ ի մէջ ցաւոց, ոչ դոյ ընդանիս,
Միտք իմ ամենայն ժամ՝ ի օթեանիս:
Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
Կարօտ՝ ազգականի և բարեկամաց:

Վայրիարար անցաւ կեանքս իմ աշխարի,
Բարեաց դորձոցն հետի, մօտ եղայ շարի,
Եղբարց կարօտ մնացի երկրիս օտարի:
Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
Կարօտ՝ ազգականի և բարեկամաց:

Սիրոյն ծնողացս իմ ցաւք բազում յանձն
առի,

Հուր եղև քովանդակ, մարմինս կու վառի,
Միտք իմ խաւար, յեղուս այլ ոչ բարբառի:
Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
Կարօտ՝ ազգականի և բարեկամաց:

ԲԱՐՈՒՆԱԿ

ՏԱՂ ԱՆՈՒՇ

Առաւօտուն հաւն խօսի,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Ես ալ քեզի բան մի տաի,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Ինձի եկեր կարկուտ ու բուք,
Քո տէրաբն՝ մէկ մէ, իմն՝ երկուք,
Աշունն կու մանես ի սուք,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Հափիլ կու առնուն գնողիտ,
Վերանայ գնողիտ,
Հեղեղն է տարեր ըզայդիտ,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Վարդն տեստէով կու ծախովի,
Կասկամն թէվէն կու կախովի,
Աշունն կու ձայնըդ փոխովի,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Վարդն թոռոմեր և գնացեր,
Պըլպուլն զի տերն իմացեր,
Քեզի չոր փուշն է մնացեր,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:

է՛, ինձ միշտ վնջ տեսմ ի անցաւորիս,
Ամք և աւուրքս ունայն է մեղաւորիս,
Հետի եմ ծանօթից և մերձաւորիս,
Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
Կարօտ՝ ազգականի և բարեկամաց:

Փակեալ եմ ես գաան դրունն հօր իմոյ,
Միշտ խոցստում սիրտս իմ գութի մօր իմոյ,
Փափակն քուրոչս ունեմ և եղբօր իմոյ,
Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
Կարօտ՝ ազգականի և բարեկամաց:

Ձեռ. № 5954, Թերթ՝ 16ա—16բ,
Ժամանակ՝ XVIII դ.

Ծանոթություն.— Հեղինակի անունն այս երգում
պահպանված է անաղուխ տառերով: Նույն ձևա-
գրի հաջորդ էջում կա սիրո մի երգ, որի մեջ
նույնպես անաղուխ տառերով հոգված է նույն
անունը («Յոփօէփ»):

Ընդգծված բառերը ձևաղբում գրված են այս-
պես (գրում ենք ըստ հերթականության), «լացս»,
«արտասվաց», «ազգայականի», «մէջ», «վայրիարար
անցավ», «հանցն», «անցավորիս», «քուրոչս»:

Ես ի Պաղտատ եմ, դու ի Միս,
Ես ի քեզ նայիմ, դուն ի յիս,
Հելպէթ դուն այլ տէրս մի ունիս,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Ես ի Պաղտատ եմ, դու Հալապ,
Զայնըդ չի կարիք պէյտօլապ,
Ես կու մաշիմ վարդին սապապ,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Քանի կանչես, պլպուլ, քանի,
Քամին զքո ձայնն տանի,
Ով որ լսէ՝ խէջ կու լինի,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:
Բարունակն կանէ ֆէս,
Դուն այլ չէս պահեր ի պօֆէս,
Քեզի շինած է արծաթէ գէֆէս,
Զբուցէ, պլպուլ, զբուցէ:

Ձեռ. № 7708, Թերթ՝ 41բ—42բ,
Ժամանակ՝ XVIII դ.

Ծանոթություն.— 2-րդ տան 2-րդ տողում «եր-
կուս» բառը փոխեցինք «երկուք»-ով: 3-րդ տան

2-րդ տողը պակասավոր է: 4-րդ տան 2-րդ տողում «թեմիկն» բառը ձեռագրում գրված է «բնթեմիկն»:

Անուղղելի մնաց 5-րդ տան 1-ին տողի «զի» բառը:

Այս երգն իբ կրկնակով հիշեցնում է Անդրեաս Արծկեցու «Ահա եղև այլի գառուն» երգը:

Նման մի ուրիշ երգից, № 6588 ձեռագրում (էջ 43), պահպանված է հետևյալ հատվածը.

«Իմ ցարս ինձ հերիք է,
Մէկ-երկու չէ, բիւր հազար է.
Քու հառաջն զիս կու հալէ,
Զբուցէ, սոխակ, զբուցէ:

Նսան ծաղակն հաւասար հասեր.

Սոխակն ի վարդէն էլ դէղ արեր, (— բեղարեր)

Սև է հաղեր 'ւ ի սիւղ նսաներ.

Զբուցէ, սոխակ, զբուցէ:

Վարդն զսոխակն յորժամ տեսաւ,
Կանանչ կարմիր ձիւրան հազաւ,
Բերան երաց, զիւր ցաւն ասաւ (Ձեռագրում-
«ասաց»):

Զբուցէ, սոխակ, զբուցէ:

(Ի տաղարանի երես մի թուղա էր պակաս գերոյ ու կիսաա մնաց երգս):»

Ինչպես երևում է այս երգի ողուց, դա ժողովրդական օսեղծագործություն է, որի մշակողն է կղել այս օրինակում հիշատակված Բարունակը: Նման մի ուրիշ բնագրձակ և անոնիմ երգ պահ-

պանված է մեր Մատենադարանի № 3751 ձեռագրում (էջ 994), ուր կան և համընկնող և բոլորովին տարբեր հատվածներ: Այդ օրինակում կրկնակն ունի այս ձևը.

«Զբուցէ, հալիկ, զբուցէ,
Զբուցէ, կարաւիկ, զբուցէ»:

Նման մի երգ էլ տպագրված է եր. Շահագրդի «Պատմական պատկերներ»-ում (1903 թ էջ 102), ուր հեղինակն է ո՞նց «ԱՅՏՈՅԻԷ»:

Սույն բանաստեղծության համեմատաբար լրիվ մի այլ օրինակը գտնվում է № 2436 ձեռագրում (56բ—60ա), որը նույնպես անոնիմ է:

Սույն երգի կրկնակը կա նաև այլ երգերում:

Մեր մատենագրության մեջ բնդհանրապես Բարունակ անունով անձինք շատ քիչ կան, զբանցից մեզ ծանոթ են.

ա) Մեր մատենադարանի № 5613 ձեռագրի գրիչը (1608 թ.):

բ) Տաշյանի ցուցակի 284բ էջում նշված Բարունակը՝ պատվիրող (1497թ.):

գ) Manus. brit. mus. 139բ էջում նշված Բարունակը (1622 թ.):

դ) Manus. brit. mus. 629 էջում նշված Բարունակը (անթվական):

Արդյոք կապ կա այս Բարունակներից որևէ մեկի և տպագրության ներկայացվող Բարունակի միջև, չենք կարող ասել:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Զոտերս եղին ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Արդ ասացի իմ մայր Նազ[ի]ուին, Նազուին,
Իմ մեծ կղբայր Սարգիսին,
Նայե մեր ազգականին,
Վայ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Զոտերս եղին ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Յորժամ գնացի ի վանքըն, ի վանքըն,
Թէ յուսանիմ սաղմոս գիրքըն,
Տեսի խիստ ծանր էր կարգն,
Վայ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Զոտերս եղին ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Յորժամ մտի վարժատուն, վարժատուն,
Նայեցայ չորեք անկուն,
Տեսի ֆալախայն վեց կանգուն,
Վայ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Զոտերս եղին ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Յորժամ եղին ֆալախայ, ֆալախայ.
Զի կղև միջնորդ և արխայ,
Նա դիտ ձեռքը անխայ,
Վայ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Զոտերս եղին ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Վայ իմ գալու օրերուս, օրերուս,
Դարձան արէք սոսերուս,
Արիւնաթափ դունկներուս,
Վայ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ եղախայ, երախայ,
Չոտքերս եղին Ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Արդ ասացի վարդապետին, վարդապետին,
Չեմ տիմանալ քո փայտին,
Դաստա կտուած ջըստտին,
Վայ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Չոտքերս եղին Ֆալախայ,
Վասն ելալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Վանքէդ ելեալ փախայ ես, փախայ ես,
Որքան արի եմ ես, տես,
Այլ զիս դու ոչ տեսանես,
Վարդապետ:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Չոտքերս եղին Ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Արդ ասացի վարդապետ, վարդապետ,
Այլ ոչ դառնամ դարձեալ յեա,
Մնաս բարով այսուհետ,
Վարդապետ:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Չոտքերս եղին Ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ ես փախայ,
Վայ ինձի:

Յորժամ հասայ ի մեր տուն, ի մեր տուն,
Եօթն աւուր անկայ ի քուն,
Չի մնացի ժամ մի արթուն.
Յարաթիւն:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
Չոտքերս եղին Ֆալախայ,
Վասն այն ելեալ փախայ,
Վայ ինձի:

Ձեռ. № 8213, թերթ՝ 32բ—33ա,
ժամանակ՝ 1788 թվ.

Մանրութիւն.— Սույն բանաստեղծութիւնը միակ նմուշն է, ուր այնքան ազատ և անմիջական սպրունկերով, ոմն աշակերտ, նկարագրել է միջնադարյան գոյրոցի տանջանքները:

Ձեռագրում «Ֆալախայ» բառը երբեմն գրված է «փալախայ» ձևով, միօրինակութիւն համար ընդունեցինք բոլոր դեպքերի համար «Ֆալախայ» ձևը կրկնակը՝ ձեռագրում, բացի առաջին անից, մյուս բոլոր աներում ցույց է տրված ոչ լրիվ մենք տալիս ենք լրիվ:

Ձեռագրի գրիչն է Հովհաննես վարդապետը:

Բանաստեղծութիւն հեղինակ Հարութիւնի ով լինելը մեզ համար պարզ չէ: Հովանարար նա այդ երգը հորինել է 1788 թվից ոչ էլ այնքան առաջ: Այդ թվերին հայանի է եղել մի այլ բանաստեղծ Հարութիւն, որը կոչվել է Տփիսիսեցի: Այս վերջինն իր ուսումն ստացել է Կ. Պոլսում Հակոբ Նալյանի և Բազդասար Դաբի հիմնած և զեկամարած գոյրոցում: Նա այդ գոյրոցի մասին թողել է զբնութագրական

ընդարձակ բանաստեղծութիւն (անտիպ): Կարելի է կասկածել այդ Հարութիւնների նույնութիւն վրա, որովհետև կան հիմքեր Այսպես՝ սույն № 8213 ձեռագրում, ուր կա ներկայացվող բանաստեղծութիւնը, կան մի շարք նախադասութիւններ: Այդ ձևերի տակ կան ստորագրութիւններ, որոնց թվում՝ նաև «Գ. Ն. Գ.», «Պաղտատառ չնչին Դպիր», «Յարութիւն չնչին Բա ծառայ», Այս վերջին նշումի մտա կարծիքն ՌՃՂՁ մար. ԻՂ. Ի Կօս. Գ. ՌՄԼԷ: Այդ երկու թվերը (1747 և 1788) երևի նամակի հորինման, առա՛ ընդունուիման թվերն են: Եթե ընդունենք, որ սույն բանաստեղծութիւն հեղինակը նույն Հարութիւն Տփիսիսեցին է, ապա նրա այս բանաստեղծութիւնը պիտի հորինված լինի ԺԸ դարի սկզբներին, երբ նա աշակերտ է եղել:

Հարութիւն Տփիսիսեցին կոչվում է նաև Կարնեցի, ունի մի շարք բանաստեղծութիւններ՝ մեր Մտնանագարանի № 8216 ձեռագրում:

ՕՐՍՈՒՉ ԱՎԵՏԻՔ

Տ Ա Ղ Ս Ի Ր Ո Յ

Տեի դափիլ նայեցայ, աւելցաւ բոցս,
Աս քու քնքուշ, բխրոջ ձեռացա մեռնիմ,
Ահա քեզի տէսաիր, խսթէ ի ծոցս,
Աս քու քնքուշ, բխրոջ ձեռացդ մեռնիմ:

Արժան ես աստուծոյ պսակի, թաքի,
Սէքասէրնուտ վրայ դէրսպապըս հազի⁴,

1 1ա թերթում:
2 12բ թերթում:
3 12ա: նման նմուշներ կան և այլ թերթերում:
4 Ձեռագրում՝ հազի:

Ղալանցար սւ ավիր հեղիկ մը պաքի,
 Աս քու քնքուշ, բխրոջ՝ ձեռացդ մեանիմ:
 Դու գիս յէք կազարես, ես գրեզ կուզեմ,
 Բեր գիլֆիկա սանարեմ, մազիկա հուսեմ,
 Ջէս գիրք, աւեաբան, բեր աչքըս քեմ,
 Աս քու քնքուշ, բխրոջ՝ ձեռացդ մեանիմ:
 Յովսէփ Գեղեցիկը ատանկ ձեռք չունէր,
 Երբ տեսայ՝ հառչեցի, սրաիկս արուն էր.

Աստուած ինտնր է բսեղծեր՝ ւ օրիներ,
 Աս քու քնքուշ, բխրոջ՝ ձեռացդ մեանիմ:
 Իմ անունն Աւետիք սւ քուկն է Սառայ,
 Դուն ինձի պարոն ես, ես քեզի ծառայ.
 Հանէ ծոցուտ՝ հայիմ, թէ չէ ես մեռայ,
 Աս քու քնքուշ բխրոջ ձեռացդ մեանիմ²:

Ձեռ. № 9271, թերթ՝ 146բ—147ա,
 ժամանակ՝ XVII դ.

Ծանոթություն.—Սույն տաղի հեղինակի մասին կենսագրական տեղեկություններ չկան: Այս երգից բացի, նույն ձեռագրի հաջորդ թերթում, կա նույն հեղինակի մի այլ բանաստեղծություն՝ հայատառ-թուրքերենով, որն սկսվում է այսպես.
 «Պէնի սէվախիմակն այրբ սիւշիւրաուն»
 Դա ես սիրո երգ է: Այդ երգում նա իրեն կոչում է Աւգուզ Աւետիք.
 «Աւգուզ Աւետիքին տերտի յեկին սիր...»

Ու շնայած ներկայացվող երգում նա իրեն կոչել է լոկ Ավետիք, բայց և այնպես մենք նրա անունը գրեցինք լրիվ (Օքսուդ Ավետիք): Օքսուդ մականունով ուրիշ երգիչներ էլ կան մեր մատենագրության մեջ (Օքսուդ Տերտեր, Օքսուդ Վանեցի): Այստեղ Օքսուդ ձևը երևի գրչական սխալի արդյունք է: Հեղինակը հավանաբար նույն դարին է պատկանում, երբ գրի է առնվել երգը (17-րդ դ.):

ՄԵԼԻՔԻՍԵՏԵՍԿ

Մեր մեղքքն է առեր զխօրսզն զօրաւոր,
 Ինքքն հըպարտ է գէտ քզմեղաւոր,
 Ոչ օրէնք ունի, ոչ բան հոգևոր,
 Ոչ նիքեան ունի, ոչ պըսակաւոր:
 Ելեալ մէջ գիշերի զաստուած կու օրհնէ
 Եւ ցորեկն ի բուն անան կու քայլէ,
 Ոչ ի մարդկանէ յամօթ կու քաշէ,
 Եւ ոչ կանօնաց նա հնազանդէ:
 Լսեցէք, եզրաբ[ք], զգանկատ աղաւեսին,
 Որ կազազակէ ի ձեռաց սորին,
 Թէ՛ թագաւոր տաք ի մէջ աշխարհին՝
 Մէկ կին մի կաննեն՝ ւ բնկեր մի նարին:
 Քան զսա մեղաւոր այլ ըսկի չի կայ,
 Որ քսան՝ ւ երսուն կին առեր, կերզայ,
 Ոչ ի մարդկանէ յամօթ ունի նայ
 Եւ ոչ ատուծայ նա կու վախենայ:
 Ելեր է, կերթայ ի փողոցն ի նա,
 Ջորն որ կամենայ՝ կու հեծնէ քանայ.
 Քըչիդ մի կտիկ, որ թէ զըսնէնայ,
 «Գուգուտի-գուգուտ» կու ձենէ քանսայ:
 Սուք չունի ըսկի և ոչ արամի նա,
 Թէ մի կնոջնուս կապա պիտինայ.
 Ոչ քզմագերուն կերակուրքն կու հոգայ
 ՚Ի ոչ քզմորթելուն օրքն կիշէ նա:
 Եղիկի խօսող, շատ մի հպարտանար,
 Ըսկի գէտ քզքեղ պսոնիկ չի տեսար,
 Որ թէ հիւանդանար, նա էրէց չերթար,
 Ջէտ գրեզ մեանի, կու մնայ անճար:
¹ Ձեռագրում՝ Աս քու բխրոջ քն՝:
² > քն՝:

Դուք զատաստանաւ եկայք՝ խօսեցէք,
 Չմելիքիսեթեկիս զգանկատս լսեցէք,
 Խօսողին ձեռնէն գիս խալսեցէք,
 Չի թողուր քնիմ, զբանքս լսեցէք:
 Երբ կու զարդենամ, գիտեմ թէ լուս է,
 Ի մէջ գիշերին ա խօրսզ խօսէ.
 Ըն հանգչեցնեք՝ թէ սաղմոս ասէ,
 Գլուխըս ծանր է—որ թաս պակաս է:
 Այ իմ սիրելիք, զգանկատս լսեցէք,
 Բըսնեցէք քանա, վիզըն կարեցէք,
 Ով դուք, տանաիկնայք, շուտով բեատեցէք,
 Ու չոր-չոր փատավ զինքքն խորվեցէք:
 Սոխով, տաղդեղով քզփորքն լըցէք,
 Շատ մեղք ունի դա, զկրակն խիստ արէք,
 Նման պսոնիկի դժոխքն ձգեցէք,
 Թէ շուտ մեղա գայ՝ ի մէծլիս բերէք:
 Ելէք, գնացէք, աշխարհս շուրջ եկէք,
 Ըզկարմիր գինուն տեղըն իմացէք,
 Ըզկակուղ լօշերքն հաղըր արէք,
 Ու կարմիր գինով քզնա լըւացէք:
 Բարունիք, եզրաքք, բուրն շարեցէք,
 Յառաջ քզասող բանիս յիշեցէք,
 Ու մէկ-մէկ գաւաթ դուք անուշ արէք,
 «Աստուած սղորմի հոգոյն» ասացէք:

Ձեռ. № 7193, թերթ՝ 115բ—117բ,
 ժամանակ՝ XVII դ.

¹ Ձեռագրում՝ Աս քու բխրոջ քն՝:
² > քն՝:

¹ Ձեռագրում՝ բըզ՝:
² > քզքոջ ձեռացս մեանիմ:

Ծանորություն.— Ինչպես ցույց է տրված վերոհիշյալ երգի անադուխտ ասուերով և 8-րդ տան մեջ, այդ երգի հեղինակը կոչվում է Մելիքխանգեղ:

Մելիքխանգեղ անունով ամեն միջնադարյան բանաստեղծի մի տաղը տրված է Չարարիա Գնունեցու տաղարանում: Դրանից բացի Օրմանյանի «Ազգապատում»-ի 2683 էջում նշված է, նաև մի այլ Մելիքխանգեղ, «Սուպնի Շայիր» մականունով (1698):

Կապ ունի՝ արդյոք մեր բնագործին համա տաղը այդ Մելիքխանգեղներից մեկն ու մեկի հետ, չգիտենք:

Տղազրույթյան մեջ վաղուց ի վեր ժանոթ է միջնադարում ժողովրդականացած «Տաղ վասն աղառախ» բանաստեղծությունը, որն սկսվում է մոտավորապես նույն տողով, որով սկսում է մեր ներկայացրած այս երգը:

Այդ երկու երգն էլ միասին դասվում են նույն № 7193 ձևազրույթում: Ազգավիթն նվիրվածը ավելի վաղ ժամանակի արդյունք է, ուստի Մելիքխանգեղի երգը հորինված է գրա նմանությամբ: Չի կարելի կարծել, թե ազգավիթ երգն էլ է պատկանում Մելիքխանգեղին:

ԳՈՎԱՍԱՆՔ ՆՈՐ ՓԵՍԱՅԻ,

ՉՈՐ ՀԱՆԴԵՐՉԵԱԼ Է ՊՍԱԿՎԻԼ ԸՆԴ ՀԱՐՍԻՆ ԻԻՐՈՅ՝ ՕՐԻՆՕՔ *

[Փ ո ղ ո վ ը դ ա կ ա ն]

Էն ասաուծոյ օրհնութենով
Ծառ այսայր բազամեցար,
Խաչ ալամն ի զլուխդ,
Խաչ ալամ բազամեցար:

5 Սուրբ Կարապետու սուրբ զօրութենով,
Հայ, զօրութենով,
Ծառքս ծաղիկ է,

Ծառ ծաղկեցաւ,
Ծառ կայնեցաւ՝
10 Կանանչ ու կարմիր տերևով:
— Թագոր, ի՞նչ բերեմ քեզ նման,
Քոյ կանանչ արևդ ի նման,
Էն լուսու ասաղն, որ կու ծաղկի,
Ծաղիկն արևդ ի նման:

* Միջնադարյան օրինական հարսանիքը բավականին մանրամասն նկարագրված է № 3937 ձևազրույթում (193ա—196բ), որը սլաոականում է ժեզարին: Այդտեղ բանից ավելի կետերի մեջ ամփոփ կերպով արված են բոլոր արարողությունները:

2. «Այսայր»-ը հավանաբար պիտի լինի «այսուր» (այսօր):

1—4 տողերը ձևազրույթ ձայնազրված են, ուստի հենց այս տողերից անմիջապես հետո արված է հետևյալ ժանոթությունը. «Այս է եղանակն, որչափ որ կարաս՝ ասայ: Դրան կից կա նաև այսպիսի ծանոթություն. «Սրոցն. առաջ սուրբ Կարապետի օրհնելն ասայ, ետոյ այս, ահայ այս է ձեզն երկու եղանակով. այսպիս». ապա սկսվում են հաջորդ տողերը «Լուրք Կարապետու...» և այլն. (տես տեքստում):

Ծաղկոցների եղանակի մասին նշումներ կան նաև «Էվիմյան ազգ. ժողովածու»-ի մեջ. «Շատ ծափ և ֆաղք կերգեն ազապ շարիք. Յուրաբանչյուր տող կը գրկենն: Երբորդ տաղի վրա ձայներնից կը բարձրացնեն, Տները վերջանալուն՝ միասին կասեն.— «Սուսված զնորհավոր էնա»: Ապա կը կրկնեն.— «Մեկ ել հեղիլի»: Նույն տեղում նշում կա, թե երգաչաբքի որ մասն ինչպես է երգված («Մանր», «միջակ արագ», «բերև արագ», «սարբեր», «եաս արագ» և այլն Զ. հատոր էջ 33—35):

5—10-րդ տողերին համապատասխան տողեր գրանում ենք «Ծաղկոց»-ի ժեզարի վերջին գրի առած օրինակների մեջ նաև հետևյալ կերպ: Ազգայնների մի խումբ երգում է («Քրթնցու հարսանիքը»).

«Սուրբ Կարապետի զօրութենով
Ծառս ծաղկեցաւ,
Ծառ կայնեցաւ,
Ճիւղ տուեց,
Ճիւղ կայնեցաւ,
Կանանչ ու կարմիր»:

Ազգայնների մյուս խումբը շարունակում է.

Սուրբ Սարգսայ զօրութիւնով
Ծառս ծաղկեցաւ,
Ծառս կայնեցաւ,
Ճիւղ տուեց,
Ճիւղ կայնեցաւ,
Կանանչ ու կարմիր»:
(«Էվիմյան ազգ. ժող.» Զ. 387—415):

Ազգարանի «Ծաղկոց»-ի մեջ այդ հատվածը ունեցել է այսպիսի ձև.

«Էրկնից զեանի զօրուտենով
Էդ ծառն ծաղիկ էր,
Ծառ ծաղկեցաւ,
Ճուղ կայնեցաւ,
Կանանչ կարմիր»:
(«Փշրանքներ» 56—58):

10-րդ տողից հետո ձևազրույթ կա հետևյալ ծանոթազրույթում.

«Ուրչափ որ սրոց անուն կարաս՝ ասա, ետոյ այս՝ «Ենեման բազաուրի արևը» և այլն. ետոյ՝ այսպես. «Թագոր, ինչ բերեմ...» և այլն. տես տեքստում):

Թե ի՞նչ երգ է կրել իրենց այնքան ծանոթ «Ենեման բազաուրի արևը» տողով սկսվող երգը, չգիտենք:

15 — Թագոր, ի՞նչ բերեմ քեզ նման,
 Քոյ կանաչ արեզ ի նման.
 Էն առաւօտն, որ կու ծաղկի,
 Ծաղիկն արեզ ի նման:
 — Թագոր, ի՞նչ բերեմ քեզ նման,
 20 Քոյ կանանչ արեզ ի նման.
 Էն բալասան ծաղիկն, որ կու ծաղկի,
 Ծաղիկն արեզ ի նման:

— օ —

Օգնէ Յիսուս, օգնէ Քրիստոս,
 Օգնէ մեր տէր հայր ամենակալ:

25 — Թագոր, ամէ, կիչ կիտէյայ,
 Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն ասէյանք:
 — Գնացէք, բերէք խօսան պիւլպիւլն,
 Որ դայ, դովէ, հայ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին, բերին խօսան պիւլպիւլն,

30 էրնեկ մտաւ, հայ, ի դարպասին,
 էրնեկ մտաւ ի դարպասին,
 Բարե երեւ, հայ, թագաւորին,
 Բարե երեւ թագաւորին,
 Հազար բարին, հայ, իբ խէչ մանկտացն:

35 [Մենք էն պիւլպիւլին հեա կէհէյանք,
 Երբ մուան ընկնէք, հայ, հոն պառկէյանք,
 Երբ մութն ընկնէք հոն պառկէյանք,

11—22-րդ տողերը համարյա բոլոր «Ծաղկոց»-ներում կան (որոշ տարբերութիւնով): Թրաքիանիսի հարսանիքում քառյակները երգվել են աղապաների երկու խմբի կողմից (մեկ ընդ մեջ): Իրա հիման վրա էլ տեքստում յուրաքանչյուր տան սկզբում գրել ենք զծիկ: Զեռագրում 22-րդ տողից հետո կա հետևյալ ծանոթութիւնը. «էլյայէս. ինչ որ ծաղիկ կարաս՝ ասայ, իս կամացք է, եսոյ շեմեամբ քազարի արեվն» ասայ, եվ դառցիր արեմն (?) ասայ՝ օրչափ որ կարաս, դու գիտես. ետոյ շեմեամբ քազարի արեվն» ասա, ինչ էլ որ արքաբեռւի ունիս, բեր խէչ ախպօրն եվ խէչ մանկտացն եվ ծաղկոյնացն, սեղան բերօղաց, քազ շինօղացն, ծառ շինօղացն, եսոյ ասայ շօղեկ Յիսուսն»:

Եթե այստեղ ասում է, «էնչ որ ծաղիկ կարաս՝ ասայ», ապա Արաշկերտում գրի առնված ծաղկոցի համապատասխան տողերի համար ասված է. «Յուրաքանչյուր դովքը յոթը տնից բաղկացած պիտի լինի»: (Էմ. Աղգ. ժող. 2. 33—35):

23-րդ տողից սկսվող տողերը միանգամայն նորութիւն են «Ծաղկոց»-ներին դրի առնված շարքերի համար: Այս հատվածի որոշ տողերի հետևիքով ձեգական արձագանքը կա տպված «Ծաղկոց»-ներին մեջ հետևյալ ձևով.

.]:

— Թագոր, յամէ, կիչ կիտէյայ,
 40 Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն ասէյանք:
 — Գնացէք, բերէք եղնիկ դաշտէն,
 Որ դայ, դովէ, հայ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին, բերին եղնիկ դաշտէն,
 էրնեկ մտաւ, հայ, ի դարպասին.

45 էրնեկ մտաւ ի դարպասին,
 Բարե երեւ, հայ, թագաւորին,
 Բարե երեւ թագաւորին,
 Հազար բարին, հայ, իբ ծաղկունաց:

Մենք էն դաշտին մէջ կէհէյանք,

50 Երբ մուան ընկնէք, հայ, հոն պառկէյանք,
 Երբ մուան ընկնէք հոն պառկէյանք,
 Մեծ առտուծոյ, հայ, փառս տայանք:

— օ —

— Թագաւոր, ամէ, կիչ կիտէյայ,
 Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն ասէյանք:
 — Գնացէք, բերէք դառն արեզոյն,
 Որ դայ, դովէ, հայ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին, բերին դառ արեզոյն,
 էրնեկ մտաւ, հայ, ի դարպասին,
 էրնեկ մտաւ ի դարպասին,

«Գացէք, կանչէք թագաւորահեր,
 Յիզայ նախ դարբաս էնայ.
 Զնղլիկ դարկայ սուրբ սեղանին,
 Թերն ու բարին մեր թագաւորին»:
 (Էմ. Աղգ. ժող. 2. 33):

«Գացէք բերէք զհուռնին ի չօլէն,
 Իզայ նրախ սէյրան անէ,
 Մընտրիկ դարկէ սուրբ սեղանին,
 Թերն ու բարին մեր թագաւորին»:
 (Քնար Հայկական 144):

25-րդ տողը — «Թագոր, ամէ կիչ կիտէյայ» — անհասկանալի է: Կարելի է կարծել, որ դա «Թագոր, հրամէ, ի՞նչ պիտէյայ» ձևն է ունեցել, ապա՝ աղափողվել է (զուցէ՛նակ՝ «Թագաւոր, ներիբ, քիչ գիտէյայ»):

35—38 տողերը լրացրինք մենք՝ հաջորդ տներին հիման վրա: Կետանիշ տողը (քանակի իմաստով) պայմանական է, կարող է մեկից շատ լինել: Այդ մասը կամ գրի առնողն է մոռացել կամ ստոր:

55-րդ տողում գտնվող «զառն արեզոյն»-ը հավանաբար հեթանոսական հավատքի հետ կապված հասկացողութիւն է:

60 Բարե երեա, հայ, թագաւորին,
Բարե երեա թագաւորին,
Հազար բարին, հայ, իր խէջ մանկասցն:

Մենք էն գառին հետ կէհէյանք,
Երբ մուտ[ն] ընկներ, հայ, հոն
պառկէյանք,

65 Երբ մուտն յընկներ հոն պառկէյանք,
Փռննճ մանուշակ, հայ, խոտն արծէյանք,
Փռննճ մանուշակ խոտն արծէյանք,
Դէմ լուսինին, հայ, սրօճէյանք:

— 0 —

— Թագուոր, ամէ, կիչ կիտէյայ,

70 Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն ասէյանք:
— Գնացէք, բերեք քօշն ի քարէն,
Որ գայ, դովէ, հայ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին բերին քօշն ի քարէն,
էրնեկ մտաւ, հայ, ի դարպասին

75 էրնեկ մտաւ ի դարպասին,
Բարե էրեա, հայ, թագաւորին,
Բարե երեա թագաւորին,
Հազար բարին, հայ, իր ծաղկունացն:

Մենք էն քօշին հետ կէհէյանք,

80 Երբ մուտն յընկներ, հայ, հոն
պառկէյանք,

Երբ մուտն ընկներ հոն պառկէյանք,
Ի քար գօտուն, հայ, թոտատէյանք,
Ի քար գօտուն թոտատէյանք,
Մեր տէր աստծոյն փառս տայանք:

— 0 —

85 — Թագուոր, ամէ, կիչ կիտէյայ,
Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն ասէյանք:
— Գնացէք, բերէք արդար մեղուն,
Որ գայ, դովէ, հայ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին, բերին արդար մեղուն,

90 էրնեկ յիջաւ, հայ, ծառատակին.
էրնեկ յիջաւ ծառատակին,
Ժուռ մանէման, հայ, երնեկ ծառին.
Ժուռ մանէման երնեկ ծառին,

95 Բարե երեա, հայ, թագաւորին,
Բարե էրեա թագաւորին,
Հազար բարին, հայ, իր խօշ բախտին:

82—83-րդ տողերը, հավանաբար իրենց շատ հնութեան պատճառով, մեզ համար դժգար մեկնելի են:

Մենք էն մեղունն հետ կէհէյանք,
Երբ մուտն յընկներ, հայ, հոն
պառկէյանք,

Երբ մուտն յընկներ հոն պառկէյանք,
100 Քաղցր ծաղկունքն [հայ], ժողովէյանք,
Քաղցր ծաղկունքն ժողովէյանք,
Քաղցրաճաշակ, հայ, մեղր շինէյանք,
Քաղցրաճաշակ մեղր շինէյանք,
Նւ մոմն աստուծոյ, [հայ], փէշքեաշ
տայանք:

— 0 —

105 — Թագուոր, ամէ, կիչ կիտէյայ,
Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն ասէյանք...

Թագուոր, քս ծառս, էր խնկենի,
էր խնկենի, հայ, արմաւենի,
Թագուոր, քոյ ծառս էր նշենի,

110 էր նոնենի, հայ, էր մորենի,
Թագուոր, քոյ ծառս էր թղենի,
էր նոնենի, հայ, էր խնծորենի...

— 0 —

— Թագուոր, յամէ, քիչ կիտէյայ,
Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն ասէյանք:

115 Թագուոր, քոյ ծառըդ խիստ լուռջ էր.
Ձուխք ու տերեւ, հայ, խիստ կանանջ էր:

— 0 —

Թագուոր, նստել էր իր թախտին,
Բարով վիլեր, հայ, հետ իր բախտին.
Ասանվորիս ուրախութիւն,

120 Դատաստանին, հայ, մէջ գրախտին:

— 0 —

Թագուոր, քոյ ծառս դովել պիտի,
էն գովողին, հայ, դիլայ պիտի,
Սելով սեղան, բեռնով դինի,
Ստով խօրվու, հայ, դիլայ պիտի,

125 Բերէք լարով, բերէք կիտով,
Բերէք հօխով, հայ, դիլայ պիտի:

Ձեռ. № 8064, Թերթ՝ 22բ—24ա,
ժամանակ՝ 1835 թվ.

112-րդ տողից հետո կա ծանոթութեան. «Այ ծառագով, այսպէս ինչխոտար ու կարաւ' ասայ, ետոյ ասայ գայս» (խոսքը 113-րդ տողի և հաջորդներին մասին է):

116-րդ տողում «Ձուխք» բառը ձեռագրում «Ձուխտ» ձևով էր գրված:

Ծանոթություն.— Ծաղկոց է կոչվում հարսանեկան երգերի այն շարքը, որ նվիրված է փեսայի և հարսի գովերին: Ծաղկոցները ժողովրդական երգեր են, որոնց հնության մասին Ակադ. Մ. Արեղյանը գրում է. «Ծաղկոցը հին առասպելական հավաստիքների հետ կապված ծեսերի մի զերպարուկ է, որ հասել է մինչևի վեր օրերը»: Մեր գրականության մեջ, սակայն, ծաղկոցները մուտք են գործել միայն XIX դարի վերջերից՝ բանահավաքների միջոցով: Ծաղկոցի մեջ առանձին տեղ է զբաղում «Ծառագով»-ը, որը նվիրված է եղել թագավորին ընծայվող արճեստական ծառին: Այդ ծառի պատրաստման մանրամասնությունները նկարագրել է Խլաթցի Խլղաթ Բիշարյանը 1880 թվին. «...Մեկել ազգներու քրուց օր զյացին գրանյավորի ծառ շիֆելու, բերեցին հերկյայն փես մի, հիսեր շիֆեցին ու քանգ-աանգ քիլերով վարեր սյուֆեցին պսակ-պսակ խնձորով զարդիմ հընկրով, փրեասով, չամչով, բզով, բաղքսու խուրմով,

չրով, ներկյած խավկրով աղեկ սյուֆեցին, ազապրաշին առավ շիմած ծառն ուր ձեռ, սարան հրեւով քախյովորին փեւկեւ...»: Մեզ Հասած ծաղկոցների մեջ ծառագովի շատ քիչ տողեր կան: Այս տեսակետից խիստ ուշագրավ է մեր Մասենադարանի № 8064 ձեռագրում գտնվող, մինչև օրս անձանոթ մնացած, այս ընդարձակ ծառագովը: Այդ ծառագովը բաղկացած է 126 տողից, որից 104 տողը միանգամայն նորություն է և անձանի լուրջ ուշագրություն: Ձեռագրում այդ գովերին կցված է հետևյալ ծանոթությունը. «Երգող սորին Վարդան Եազուպեան յիշեցէ, Յայելա տիրացու Աղեհանդրիս Գարիելեանն, որ գրեցի կրկն այսմ 1835 յունվարի 4, օրն ուրբաթ, Նալպանք Գիւղն»:

Այդ «Գովասան»-ը, մինչև օրս հայտնի ծառագովերից ամենահին գրի առնվածն է և ամենահարուստը:

¹ Մ. Արեղյան «Հին զուսանական ժողովրդական երգեր», 1931, 122—123:

² Տես «Էմինյան աղղ. ժողովածու» 2., «Փշրանքներ», «Քնար Հայկական», «Վանա սաղ», «Ազգադրական հանդես» և այլն:

¹ էմ. Աղղ. Ժող. 2. 401 (386—415):